

қалон мерасонад. Хушксолӣ обиёри сунъиро талаб менамояд. Ба ҳамин хотир обамбор ва неругоҳи барқии Асуон сохта шуд.

Дар таркиби кишоварзӣ саҳми зироаткорӣ хеле қалон аст. Истифодаи дастовардҳои агротехника ва малакаи пешқадами аҳолии имконият медиҳанд, ки то се бор ҳосил гиранд. Масалан, дар фасли тобистон аҳолии ба ҷамъовариҳои найшакар, пахта, шолӣ, ҷуворимаккаю сабзабот, зимистон гандум, ҷав, зироатҳои лӯбиғӣ, хӯроки чорво машғул бошад дар тирамоҳ ба ҷамъовариҳои шолӣ, ҷуворимакка, арзан ва сабзабот машғул аст.

Яке аз соҳаҳои инкишофёфтаи кишоварзии Миср пахтакорӣ мебошад. Навъи пахтаи дарознаи мисрӣ дар тамоми дунё шӯҳрат дорад. Ғайри истифодаи дохилии қисми зиёди ҳосили пахта ба бозори ҷаҳонӣ содир мешавад. Талабот ба пахтаи мисрӣ дар бозори берунӣ ниҳоят қалон аст. Дар баробари кишти зироатҳои ғалладона, дар ҷама қисматҳои мамлакат ба парвариши нахли хурмо диққати асосӣ дода мешавад.

Ба тараққиёти чорводорӣ низ дар Миср диққат медиҳанд. Соҳаи асосӣ ғӯсфандпарварӣ мебошанд. Чорвои қалони тамоили ширу ғӯшт дошта, нисбатан суғ тараққӣ кардааст.

Саноат. Дар таркиби саноати Мисри Араб саҳми саноати сабук ва хӯрокворӣ қалон аст. Дар ин ҷо корхонаҳои қалони бофандагӣ аз ҳисоби коркарди пахтаи аълосифат барои содирот маҳсулот тайёр мекунанд. Корхонаҳои қалони бофандагӣ дар Қоҳира, Порт-Саид ва Искандария ҷойгиранд. Корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба истеҳсоли рағани пахта, қанд, орд ва ғайра машғуланд.

Дар Миср ба тараққиёти соҳаҳои саноати вазнин диққати ҷиддӣ дода мешавад. Дар баробари саноати нефткоркунӣ ва химия соҳаҳои мошинсозӣ аз ҷумла (истеҳсоли автомобил, киштӣ, вагон, таҷҳизоти электротехникӣ) дар шаҳрҳои Қоҳира, Исмоилия, Порт-Саид, Искандария ба роҳ монда шудааст. Солҳои охир инкишофи металлургияи сиёҳ ва ранга ба назар мерасад. Ба пешрафти бисёр соҳаҳои саноатӣ сохтмони ГЭС-и Асуон таъсири ҷиддӣ расонид. Иқтидори ГЭС-и Асуон 2,1 млн кВт буда, истеҳсоли солонани қувваи барқ ба 10 млрд кВт-соат мерасад. Даромади умумии маҳсулоти дохилии 151,5 млрд долларро ташкил менамояд. Ба ҳар сар аҳолии 2490 доллар рост меояд.

Тафовути иқтисодӣ. Чӣ тавре дар боло қайд намудем, водии дарёи Нил дар ҳаёти мардуми Миср аҳамияти бағоят қалон дорад. Вобаста ба пешрафти иқтисодӣ ва тарзи хоҷагидорӣ водии Нилро ба ду қисм: делтаи Нил (Мисри Поён) ва водии Нил (Мисри Боло) ҷудо мекунанд.

Мисри Поён ноҳияи асосии инкишофи кишоварзӣ, махсусан пахтакории мамлакат мебошад. Дар ин қисмати Миср соҳаҳои

муҳимтарини саноат ва шахрҳои калонтарини он ҷойгир шудаанд. Дар ин мавзӯ пойтахти Миср шаҳри Қоҳира воқеъ аст, ки он чун маркази асосии саноату нақлиёт ва тиҷорати мамлакат машҳур аст. Шаҳри Қоҳира чун маркази сиёсӣ маданӣ низ шинохта шуда, дар он ёдгориҳои муҳимми меъмурию таърихии Мисри қадим, музей, китобхона, университет ва як қатор муассисаҳои маданият маъмури ҷойгир шудаанд. Соли 1969 бо қарори ЮНЕСКО 1000-солагии Қоҳира қайд карда шуд. Дар Халвон заводи металлургӣ сохта шудааст. Қисми зиёди тиҷорати берунии Мисри Араб бо воситаи бандари Искандария мегузарад.

Мисри Боло аксар мавзеи кишоварзӣ буда, дар ин ҷо кишти пахта, зироати ғалладона ва найшакар ба роҳ монда шудааст.

Сохтмони ГЭС-и Асуон боиси дар ин ҷо аз худ намудани ҳазорҳо гектар заминҳои нав ва таъсис ёфтани соҳаҳои муҳимми саноатӣ гардид.

Дар биёбони кӯҳсори Арабистон қитъаҳои танги замини ҳар ду соҳили канали Суэс ба кор андохта шудаанд. Дар даромадгоҳи канал бандарҳои Порт-Саид ва Суэс сохта шудаанд.

Савол ва супориш

1. Мавқеи Мисри Араб дар қитъаи Африка чӣ гуна аст?
2. Сатҳи Миср аз кадом намуди канданиҳои фойданок бӣ аст?
3. Кадом соҳаҳои кишоварзӣ дар Миср тараққӣ ёфтаанд?
4. Дар харита марказҳои муҳимми саноатии Мисрро нишон дода, дар харитавӣ контури тасвир кунед.
5. Тафовутҳои иқтисодии Мисри Арабро нақл намуда, аз харита нишон диҳед.
6. Сохтмони ГЭС-и Асуон ба тараққиёти Мисри Араб чӣ гуна таъсир расонд?

Худатонро санҷед

1. Давлати Мисри Араб дар байни мамлакатҳои Африка чӣ гуна мавқеъ дорад?
2. Сабаби нобаробар ҷойгиршавии аҳолии Миср дар чист?
3. Бо кадом сабаб Мисри Араб дар як Марҳалаи нисбатан кӯтоҳ ба инкишофи соҳаҳои нави саноатӣ ноил гашт?
4. Сабаб дар чист, ки аз рӯи хоҷагидорӣ водии Нилро ба ду қисм тақсим мекунанд?

Аз нигоҳи шумо

Барои инкишофи соҳаҳои кишоварзӣ дар Мисри Араб кадом омилҳои асосӣ бартарӣ доранд? Оё Мисри Араб аз рӯи суръати тараққиёти иқтисодӣ дар солҳои наздик имконияти ба сатҳи давлатҳои мутараққӣ расиданро дорад?

ФАСЛИ V

АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ

ИОЛАТИ МУТАҲИДАИ АМЕРИКА

Масоҳати ИМА – 9,4 млн км².

Аҳолиаш – 262 млн нафар.

Пойтахташ – Вашингтон.

Забони давлатӣ – англисӣ.

Воҳиди пулӣ – доллар.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Шароит ва сарватҳои табиӣ. Июлати Муттаҳидаи Америка яке аз пуриқтидортарин давлатҳои дунё ба ҳисоб меравад. Чун давлати федеративӣ аз 50 июлат иборат аст. Қисми асосии масоҳати онро 48 июлат ташкил дода, июлатҳои Аляска ва ҳазираҳои Гавай (дар Уқёнуси Ором) аз қисми асосӣ дур ҷойгир шудаанд.

Июлати Муттаҳидаи Америка аз шарқ Уқёнуси Атлантика ва аз ғарб Уқёнуси Ором, дар шимол бо Канада ва дар ҷануб бо Мексика ҳамсарҳад мебошад. Мавқеи "он тарафи уқёнус"-ии он муддати дароз аз ҷангҳои мудҳише, ки дар Осиёю Аврупо сар мезаданд, эмин медошт ва ин равобити тиҷорату иқтисодиётро бо давлатҳои ҳавзаҳои Уқёнусҳои Оромю Атлантика таъмин менамуд.

Шароити табиӣ ИМА барои инкишофи ҳама соҳаҳои хоҷагӣ мусоид аст. Ғайр аз баландкӯҳҳои Кордилеру Аппалач қисмати зиёди сарзамини кишвар барои кишоварзӣ мувофиқ мебошанд. Шароити иқлимӣ барои парвариши растаниҳои минтақаи муътадил, зироатҳои субтропикӣ ва тропикӣ имконият медиҳад. Хушкии иқлим дар ноҳияҳои Марказӣ ва Ҷанубӣ обҳои сунъиро талаб мекунад.

Ҳоки сарзамини ИМА аз намуди хокҳои қаҳваранг, сиеҳхок, хоки сурх ва дигар намудҳои серҳосил иборат буда, аксар шудгор шудаанд. Замоне бешаҳои сардарахтро аз ҳад зиёд нобуд карданд ва ҳоло чоряки масоҳати мамлакатро ҷангалзори аз нав барқароршуда ишғол мекунад. Қисмати аз ҳама бештар ҷангалзори он дар Аляска ва Кордилер ҷойгир шудаанд.

Захираҳои об дар ИМА зиёд буда, онҳо бештар дар қисми шарқии мамлакат ҷойгир шудаанд. Дар ин ҷо дарёи пуроби Миссисипи бо шохобҳояш (Миссури ва ғайра) ҷорӣ мешавад, ки аҳамияти калони хоҷагӣ (нақлиётӣ, обёрӣ ва энергетикӣ) дорад. Дар сарҳад бо Канада системаи калони кӯлҳои ҷаҳон – Кӯлҳои Бузург ҷойгир шудаанд.

Сарзамини ИМА дорои захираҳои бузурги сарватҳои зеризаминӣ мебошад. Дар мамлакат хелҳои ашёи минералӣ (ангишт, фосфорит, сулфур, молибден, намакҳои калий) барзиёд буда, вале бо баъзе намудҳои дигар (нефт, гази табиӣ, маъдани оҳан, мис, руҳ, боксит, уран) эҳтиёҷоти саноатро пурра таъмин намекунад. Намудҳои маъдани никел, марганец, хромит, қалъагӣ, графит хеле кам ва ё вучуд надоранд. Солҳои охир бисёр намуди канданиҳои фоиданок, аз ҷумла нефт, маъдани оҳан ва ғайра аз хориҷа оварда мешавад. Монополияҳои ИМА аз истифодаи маъданҳои фоиданоки мамлакатҳои дигар манфиатдор буданро бо нархи арзон ворид менамоянд.

Аҳоли. Аз ҷиҳати шумораи аҳоли ИМА дар ҷаҳон баъди Чин ва Ҳиндустон ҷои сеюмро ишғол менамояд. Аҳолии мамлакат муддати дароз на танҳо аз ҳисоби афзоиши табиӣ, балки аз ҳисоби муҳоҷирати оммавӣ зиёд мешуд. Ба ин кишвар дар зарфи 100 сол, аз ибтидои асри XIX сар карда (с. 1821–1921) 35 млн муҳоҷирон омаданд. Дар давоми асри XVIII ва ибтидои асри XIX аз Африка ба иёлатҳои ҷанубӣ бисёр ғуломҳои зангиरो оварданд. Ҳамин тариқ, америкоиҳои ҳозира (ғайр аз ҳиндуҳо, эскимосу гавайҳо) ин аҷдодони халқҳои Аврупо, Чин, Ҷопон, Филиппин ва ғайра мебошанд. Дар айнаи замон америкоиҳо аз 4/5 ҳисса, вале аҳолии муқимӣ – ҳиндуҳо бошанд ҳамагӣ 1% аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд. Зангиҳо 12% аҳолии ИМА-ро дар бар гирифта, дар даҳсолаҳои охир бештар аз нисфи онҳо аз иёлатҳои ҷанубӣ ба шимол муҳоҷират намуданд.

Расми 67.
Харитани сарватҳои
минералии ИМА

зичии аҳолии ИМА дар 1 километри мураббаъ 27 нафар буда, дар байни 20 мамлакати сараҳолии ҷаҳон ҷои 18-умро ишғол мекунад. Қариб 70% аҳолии он дар 12% қаламрави мамлакат ҷойгир шудааст. Тафовути зичии аҳоли нисбат ба иолатҳои наздизоҳили ва кӯҳсор чунин аст: аз 350–400 то 2–5 нафар дар як километри мураббаъ. Зичии аҳоли дар иолатҳои соҳили дар як километри мураббаъ 350–400 дар кӯҳсор 2–5 нафарро ташкил менамояд.

Қариб аз 3/4 ҳиссаи америкоиҳо дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунанд. Миқдори умумии шаҳрҳои ИМА ба 9 ҳазор расидааст ва қисми асосии аҳолии шаҳр дар агломератсияҳои калон зиндагонӣ менамоянд. Соли 1950 дар ИМА ҳамагӣ 170 агломератсия вучуд дошт ва ҳоло аз 300 зиёд мебошад. Шаҳрҳои миллионери мамлакат 8-то буда, агломератсияҳои "миллионер" бошад, ба 35 расидааст. Дар онҳо бештар аз нисфи аҳолии шаҳри ИМА зиндагӣ мекунанд. Ба агломератсияҳои "миллионер" Нью-Йорк, Лос-Анҷелос, Чикаго, Детройт, Сан-Франсиско дохил мешавад. Баъзе агломератсияҳои ҳамсоя бо ҳам як шуда, мегалополисро ташкил намуданд. Ҳоло дар ИМА се мегалополис: Шимолу Шарқ, Наздикӯлҳо ва Калифорния вучуд доранд. Мегалополиси аввал аз Бостон то Вашингтон кашол ёфта, бо номи "Босваш", дуюмаш байни Чикаго ва Питтсбург бо номи "Чипитс" ва сеюмаш байни Сан-Франсиско ва Сан-Диего бо номи Сан-сан воқеъ гардиданд.

Аҳолии деҳот аксар дар хоҷагиҳои фермерӣ ҳаёт ба сар мебаранд ва аз шаҳриён кам фарқ доранд.

Хоҷагӣ. Саҳми ИМА дар хоҷагии ҷаҳонӣ ниҳоят бузург аст. Ҳанӯз охири асри XIX ИМА аз рӯи ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ Англияро ба қафо гузошта, ба ҷои аввал баромад. Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти дохилии он 7 трлн доллар мерасад, ки он 1/5 ҳиссаи истеҳсолоти маҳсулоти умумии ҷаҳониро ташкил менамояд. Дар

Расми 68.
Наҳияҳои муҳимми
саноати ИМА

даромади милли арзиши маҳсулоти саноат нисбат ба кишоварзӣ даҳ баробар зиёд аст. Саноати мамлакат ба заминаи пуриқтидори моддии аз ҷиҳати техникӣ хуб таҷҳизонидашуда таъя менамояд. Аз рӯи дурнамоиҳои мавҷуда дар аввали асри XXI ИМА дар миқёси ҷаҳонӣ аз рӯи қариб ҳамаи нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар ҷои аввал хоҳад монд. Саноат соҳаи асосӣ ва пешравандаи иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб меравад. Асоси инкишофи саноати мамлакатро сарватҳои зеризаминӣ, пеш аз ҳама захираи сӯзишворию энергетикӣ ташкил менамояд. Захира ва истихроҷи нефту газ ба иёлатҳои Техас, Аляска, Луизиана, Калифорния рост меояд. Нефт ва гази табиӣ аз ноҳияҳои мазкур бо воситаи кубурҳои нефту газ ба марказҳои коркарди он дода шуда, қисме аз он ба ноҳияҳои шимолӣ низ фиристода мешавад. ИМА аз Мексика, Арабистони Саудӣ, Англия ва дигар давлатҳо ҳам нефт меҳарад, тавассути он фоидаи калони иқтисодӣ ба даст меорад. Қисми зиёди ангишт дар ҳавзаи Аппалачи Шимолӣ (қариб 80%) истихроҷ мешавад. Ҳоло ангиштро аксар истигоҳҳои барқӣ, ки ба сифати он серталаб нестанд, аммо ба сӯзишвории арзон мӯҳтоҷанд, истифода мебаранд. Истигоҳҳои барқии обӣ аксар дар қисмати ғарбии мамлакат инкишоф ёфтаанд. Дар ИМА ба инкишофи энергияи ядрӣ диққати зиёд дода мешавад ва қариб 1/4 ҳиссаи истеҳсоли энергияи барқиро дар бар мегирад.

Дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти саноати ИМА ҳиссаи металлургия, мошинсозӣ ва саноати химия хеле калон аст.

Металлургияи сиёҳ ба заминаи хуби ашёи хом тая мекунад. Қисми зиёди корхонаҳои металлургӣ дар Шимол дар заминаи кони

Расми 69.
Кишоварзӣ ИМА

ангишти Аппалач ва маъдани оҳани Кӯлҳои Бузург кор мекунад. Дар ин ҷо корхонаҳои калони металлургӣ дар Чикаго, Гэри, Кливленд, Питтсбург ҷойгир шудаанд. Солҳои охир аз ҳисоби ашёи хоми берунӣ (аз Канада ва давлатҳои Америкаи Лотинӣ) дар соҳили Атлантика комбинатҳои калони металлургӣ сохта шудаанд. Иқтидори истеҳсолии ин комбинатҳо 6–8 млн тоннаро ташкил менамоянд.

Корхонаҳои металлургияи ранга дар ноҳияҳои ашёи хом истихроҷкунанда ва ё дар бандарҳо сохта шудаанд. Миқдори зиёди онҳо дар Ғарб ва Ҷанубии мамлакат ҷойгир шудаанд. Истеҳсоли алюминий дар назди истгоҳҳои барқие, ки дар дарёҳои Тенесси ва Колумбия сохта шудаанд, ба роҳ монда шудааст. Соҳаи мошинсозии ИМА дар сатҳи хеле баланд меистад. Дар байни зерсоҳаҳои он саноати электротехникӣ, радиозлектроника, ҳавопаймоӣ ракетаҳои хеле инкишоф ёфтаанд. Корхонаҳои электротехникӣ ва электронӣ дар агломератсияҳо, ки дар он ҷо қувваи кори ихтисоснок бисёр аст, ҷойгир шудаанд. То Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ аксари ин корхонаҳо дар қисмати Шимол воқеъ буда, минбаъд чунин заводҳо дар Ғарб (Лос-Анҷелос) ва дар баъзе марказҳои саноати Ҷануб низ сохта шуданд. Бо вуҷуди он ки соҳаҳои мошинсозии Ҷопон ва давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дар миқёси бозори ҷаҳонӣ мавқеи ИМА-ро танг карда бошад ҳам, аммо сифати баланди мошинсозиро аз даст наводааст. Ҳоло 60% таҷҳизоти соҳаи ҳавопаймоӣ ва 65% қубурҳои гази интиқолкунандаи ҷаҳонро истеҳсол мекунад. Дар байни соҳаҳои мошинсозии мамлакат автомобил ва ҳавопаймосозӣ бештар инкишоф ёфтаанд. Автомобилсозӣ соҳаи миллии саноати ИМА мебошад. Дар ин ҷо ҳанӯз бо ташаббуси Форд охири асри XIX ва аввали асри XX нахустин дар ҷаҳон ба таври васеъ истеҳсоли автомобил ба роҳ монда шуд. Маркази автомобилсозии ИМА шаҳри Детройт буда, дар ин ҷо маркази консернҳои калонтарини автомобилсозӣ "Ҷенерал моторс" ва "Форд моторс" ҷойгир шудаанд. Дар иолати Калифорния низ бисёр заводҳои нав бунёд ёфтаанд. Ин иолат дар бобати истеҳсоли ҳавопаймо ва ракетаҳои дар мамлакат ҷои аввалро мегирад.

Саноати химияи ИМА чи аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсолот ва чи аз ҷиҳати гуногунии маҳсулоти он мавқеи ҷаҳонӣ дорад. Соҳаҳои, ки дар асоси ангишт ва партовҳои саноати металлургӣ кор мекунад, ба марказҳои металлургии Шимол наздик ҷойгир карда шудаанд. Ҳоло корхонаҳои калонтарини ин соҳа дар иолатҳои шимолӣ ва соҳили халиҷи Мексика воқеъ гардидаанд.

Саноати сабуку хӯрокворӣ дар ҳама шаҳру ноҳияҳои ИМА тараққӣ ёфтааст. Хусусан соҳаҳои бофандагӣ ва чарму пойафзол бештар шӯҳрат пайдо кардаанд. Қисми зиёди корхонаҳои он дар агломератсияҳои шаҳрҳои калони Шимол ҷой гирифтаанд. Саноати

хӯрокворӣ аз корхонаҳои пуриқтидор иборат аст, ки онҳо дар ноҳияҳои асосии кишоварзӣ ва шаҳрҳои калон (хусусан дар қисмати Шимол) воқеъ гардидаанд.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣ ИМА барои инкишофи ҳама соҳаҳои кишоварзӣ мусоидат мекунад. Дар мамлакат захираи зиёди заминҳои барои кишоварзӣ мувофиқ мавҷуд аст. Аз 1/2 ҳиссаи масоҳати ИМА-ро заминҳои кишт, марғзор ва чарроғоҳ ишғол кардаанд. Дар қисми марказии мамлакат то 80–90% заминҳо шудгор карда шудааст. Заминҳои барои кишоварзӣ номувофиқ танҳо дар Аляска, ноҳияҳои баландкӯҳ ва минтақаи биёбонии Кордилерҳо дучор мешаванд.

Шароити табиӣ кишвар барои парвариши тамоми намудҳои зироати минтақаҳои мӯътадилу субтропикӣ, дар ҷанубии нимҷазираи Флорида ва ҷазираҳои Гавай бошад, барои парвариши зироатҳои тропикӣ мусоидат менамояд. Дар қисми ғарбии ноҳияҳои шарқии мамлакат кишоварзӣ танҳо дар асоси обёрии сунъӣ вучуд дорад. Ҳоло аз 3/4 ҳиссаи тамоми заминҳои обёришаванда дар иёлатҳои ғарбӣ ҷойгир шудаанд.

Дар соҳаи зироаткорӣ ҷои муҳимро зироати ғалладона ишғол мекунад, ба он аз 2/3 ҳиссаи майдони кишти мамлакат рост меояд. Аз зироатҳои ғалладона гандум, ҷуворимакка, шолӣ ва сорго бештар кишт карда мешаванд. Ҷуворимакка ва соргоро барои хӯроки чорво истифода мебаранд. Кишти онҳо дар заминҳои ҳосилхези Айова, Индиана, Иллинойс ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Дар байни растаниҳои рағандиҳанда солҳои охир ба парвариши соя диққати асосӣ дода мешавад. Сабзавот, мева, зироатҳои техникӣ, махсусан пахта, тамоку ва дар ҷазираҳои Гавай бошад, найшакар парвариш карда мешавад. Даҳсолаҳои охир дар ҷойгиршавии як қатор зироатҳо тағйироти намоён ба вучуд омад. Масалан, кишти пахта аз иёлати шарқии Ҷануби ИМА ба Техас ва ба заминҳои обёришавандаи Ғарб паҳн шудааст. Дар заминҳои обёришавандаи ҳавзаҳои байникӯҳии Кордилер ба парвариши лаблабуи қанд ва сабзавот шурӯъ карданд. Дар Ҷануб ва Ғарб дар атрофи шаҳрҳо хоҷагиҳои атрофи шаҳрӣ ба вучуд омаданд. Кишти найшакар дар соҳилҳои халиҷи Мексика ва ҷазираҳои Гавай, тамоку бошад, дар иёлатҳои Виржиния ва Кентукки паҳн шудаанд.

Чорводорӣ дар ИМА ниҳоят сермаҳсул аст. Саршумори чорвои калони шохдор сол аз сол меафзояд. Агар пештар чорвои калони шохдорро бештар дар шимол парвариш мекарданд, солҳои охир бошад саршумори он дар Ҷануб ва Ғарб хеле афзуд. Хукпарварӣ дар Шимол, гӯсфандпарварӣ дар иёлатҳои Ғарбӣ ривож ёфтааст.

Мурғпарварӣ хеле босуръат инкишоф меёбад. Хоҷагиҳои бройлерӣ соле то 4 млрд мурғ мемиҳанд. Онҳо дар ҳама ҷо

мавҷуданд, вале хоҷагиҳои калонтарин дар иёлатҳои Чануб воқеъ гардиданд.

Нақлиёти ИМА аз магистралҳои трансконтиненталии ба мисли хатҳои мутавозею меридианӣ кашол ёфта, аз Уқёнуси Атлантика то Ором ва аз сарҳади Канада то Мексика кашол ёфтаанд. Ин пеш аз ҳама ба роҳҳои оби дохилӣ дахл доранд. Масалан, ба таври хатти мутавозӣ роҳи оби системаи дарёи Лаврентияи Муқаддас ва кӯлҳои Кабир тӯл кашидааст. Ба роҳи оби меридианӣ системаи дарёи Миссисипи дохил мешавад, ки бо он миқдори зиёди борҳои дохилӣ кашонида мешавад. Дар ҷои бо ҳам пайваस्तшавии роҳҳои хушкию обӣ ва ҳавоӣ гиреҳҳои калони нақлиёти пайдо шудаанд. Аз ҳама гиреҳи калони нақлиёти ИМА – шаҳри Чикаго мебошад. Дар ин гиреҳ дахҳо хатҳои роҳи оҳану автомобилӣ пайваस्त гардиданд, ки тавассути он намудҳои гуногуни борҳо кашонида мешаванд. Мавқеи нақлиёти роҳи оҳан нисбат ба нақлиёти автомобилӣ хеле танг шудааст. Ҳоло қариб 90% кашонидани мусофирони дохил ва байнишаҳрӣ бо воситаи нақлиёти автомобилӣ ба ҷо оварда мешавад. Нақлиёти кубурӣ низ хеле инкишоф ёфтааст.

Нақлиёти баҳрӣ мавқеи худро гум накардааст. Равобити берунӣ тижорати ИМА бо воситаи киштиҳои калонҳаҷми баҳрӣ гузаронида мешавад. Бандарҳои калонтарини ИМА шаҳри Нью-Йорк, Филадельфия, Балтимор, Орлеани Нав, Сан-Франсиско мебошанд.

Бо нақлиёти ҳавоӣ асосан мусофирҳоро мекашонанд. Авиатсияи мусофиркашонии ИМА дар дунё калонтарин ба шумор меравад. Мавқеи ИМА дар равобити тижорати хориҷӣ ниҳоят калон аст, аз ин ҳисоб дар дунё ҷои аввалро ишғол менамояд. Асоси содироти онро дастгоҳу таҷҳизотҳои саноатӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад. Даромади умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 67384 (ба ҳар сари аҳоли 25850) долларро ташкил менамояд. Аз рӯи ин нишондодҳо дар байни мамлакатҳои саноатии тараққиқарда ҷойи якумро ишғол менамояд.

Истироҳат ва туризм. Соле ба ИМА 45 млн сайёҳони хориҷӣ сафар мекунанд. Равобити туристӣ бештар бо давлати ҳамсоя Канада ривож ёфтааст. ИМА дорои захираҳои бузурги табиӣю рекреатсионӣ мебошад, дар асоси он ноҳияҳои калони рекреатсияю истироҳатӣ ташакул ёфтаанд. Ноҳияҳои асосии сайёҳати наздибаҳрӣ Флорида, Калифорния, ҷазираҳои Гавай; сайёҳати кӯҳсор, дар Ғарби мамлакат, хусусан дар кӯҳҳои Харсангӣ; саёҳати соҳили кӯлҳо, дар мавзеъҳои назди кӯлҳо ба роҳ монда шудааст.

Дар ИМА 50 парки миллии мавҷуд аст, ки онҳоро соле бештар аз 50 млн сайёҳон тамошо мекунанд. Аз ҳама машҳуртарин паркҳои миллии мамлакат ин Йеллоустон, Йосемит, Секвойя, Глейшер, Грейт-

Смоуки-Маунтинс мебошанд. Ғайр аз паркҳои милли дар мамлакат мамнӯъгоҳу ёдгориҳои таърихӣ, меъморӣ ва табиӣ хеле зиёд мебошад.

Ноҳияҳои калонтарин ва шаҳрҳои ИМА. То солҳои охир қаламрави ИМА-ро ба се ноҳияи калонтарин ҷудо менамуданд. Ҳоло вобаста ба хусусиятҳои инкишофи иқтисодӣ ва таҳассуси хоҷагидорӣ онро ба чор ноҳия: Шимолу Шарқ, Ғарбии Миёна, Ҷануб ва Ғарб тақсим менамоянд.

1. Шимолу Шарқ. Масоҳати ноҳия хурд аст, вале саҳми он дар ҳаёти гузаштаю ҳозираи мамлакат ниҳоят калон аст. Маҳз дар ҳамин ноҳия аввалин муҳоҷирон аз Англия (соли 1620) пайдо шудаанд ва гаҳвораи ИМА – Англияи Нав бунёд ёфт. Ноҳияи Шимолу Шарқ нисбатан тез инкишоф меёфт, ба он мавқеи географӣ, захираҳои зиёди ангишт ва хусусиятҳои тарзи нави истеҳсолот мусоидат менамуд. Беҳуда нест, ки корхонаҳои нахустини саноатӣ низ дар ҳамин ноҳия пайдо шудаанд. Дар ин ноҳия пойтахти ИМА шаҳри Вашингтон ва шаҳри бузургтарини мамлакат Нью-Йорк воқеъ гардидаанд.

Шаҳри Нью-Йорк калонтарин маркази саноату нақлиёт, савдою молия ва илму фарҳанг ба ҳисоб меравад. Дар Нью-Йорк идораи бонкҳои калонтарин ва компанияҳои сугуртавӣ ҷойгир шудаанд. Шаҳри мазкур на ин ки дар ИМА, балки дар ҷаҳон бо марказҳои бонкию молиявии худ шӯҳрат дорад. Дар Нью-Йорк корхонаҳои саноати вазнин, аз ҷумла: мошинсозӣ, полиграфӣ, хӯрокворию дӯзандагӣ бештар ҷойгир шудаанд. Шаҳр дорои 177 миллат буда, бо 15 забон рӯзномаҳо чоп мешаванд. Аҳолии беҳад зиёди Нью-Йорк ин сабаби ба миён амадани масъалаҳои зиёди иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ гардидааст.

Вашингтон аз соли 1800 инҷониб пойтахти ИМА ва ҳоло калонтарин маркази илмию фарҳангии мамлакат ба ҳисоб меравад. Чун Нью-Йорк дар ин ҷо биноҳои баланди серошёна вуҷуд надоранд, зеро аз қасри Конгресс баландтар сохтани биноҳои дигар манъ аст. Аҳолии Вашингтон аз 600 ҳазор зиёд нест ва дар он ҷо корхонаҳои саноатӣ хеле кам буда, аксар бинои идораҳои давлатию маъмурий ҷойгир шудаанд. Шаҳр тозаю озода буда, дорои чандин театру музейҳои таърихию фарҳангӣ мебошад.

Дар ноҳияи Шимолу Шарқ аввал соҳаи саноати сабук ва баъд металлургияи сиёҳ тараққӣ кардааст. Маркази асосии металлургияи сиёҳ Питтсбург мебошад.

2. Ноҳияи Ғарби Миёна. Ноҳияи мазкур дар асри XIX аз худ карда шудааст. Он Кӯлҳои Бузург ва марказҳои калони саноатӣ Чикаго, Детройт, Кливлендро дар бар мегирад. Дар нимаи дуоми асри XX

мегаполиси назди кӯлҳо ба миён омад. Шаҳри Чикаго ҳамчун маркази ноҳияи Ғарби Миёна дорои корхонаҳои калони саноатӣ ва бозори калони хариду фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Чикаго калонтарин маркази тиҷорату молия, маданияю фарҳангӣ ва гиреҳи калони нақлиётӣ мебошад. Ба ҳайати агломератсияи он даҳҳо шаҳру нуқтаҳои аҳолинишин дохил мешаванд.

Дар ноҳияи Ғарби Миёна дар баробари соҳаҳои гуногуни саноат инчунин кишоварзӣ тараққӣ кардааст. Дар ҳудуди он фермаҳои калони чорвои калони шохдор ва майдони кишти зироатҳои ғалладонагӣ доман паҳн карданд. Ноҳияи мазкур қариб 50% маҳсулоти кишоварзии мамлакатро истеҳсол мекунад.

3. Ноҳияи Чануб. Солҳои тӯлонӣ ноҳияи Чануб нисбатан суст инкишоф меёфт, зеро ки дар ин ҷо муносибатҳои ғуломдорӣ боқӣ монда буданд. Дар давоми қариб якуним аср он маркази асосии истеҳсоли пахта ва заминаи ашёи хоми дигар ноҳияҳо қарор дошт. Дар ноҳия чандин муддат қашшоқӣ ва унсурҳои наҷодпарастӣ ҳукмрон буд. Солҳои охир ноҳияи Чануб хеле пеш рафт. Ҳоло он аз ҷиҳати истеҳсоли газу нефт, ангишт, фосфорит дар ҷои аввал буда, дар ин ҷо истгоҳҳои калони барқӣ ва корхонаҳои бузурги нефту химия сохта шудаанд. Дар баробари пахтакорӣ соҳаҳои дигари кишоварзӣ низ инкишоф ёфтаанд. Калонтарин шаҳрҳои он Даллас, Хюстон, Атланта ба шумор мераванд. Дар Даллас корхонаҳои калони нефту химия, бофандагӣ ва маркази тадқиқоти кайҳонии мамлакат ҷойгир шудаанд. Шаҳри Майами яке аз калонтарин маркази курортҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

4. Ноҳияи Ғарбӣ. Ноҳия масоҳати нисбатан калонро дар бар мегирад. Он ба дигар ноҳияҳо нигоҳ карда, дертар аз худ карда шудааст.

Ноҳия дорои кӯҳҳои баланд, дараҳои тезҷараён ва биёбонҳои васею заминҳои ҳосилхез мебошад. Дар ин ноҳия аз ҳама бештар яқшавии анъанаю маданияти мардумони англису америкой, испанӣ, осийӣ ва ҳиндуй ба чашм мерасад.

Солҳои тӯлонӣ ноҳияи Ғарб бо соҳаҳои саноати истихроҷи сарватҳои зеризаминӣ ва чорводорӣ таъсис ёфта буд. Баъди Чанги дуюми ҷаҳонӣ дигар соҳаҳои иқтисодиёт низ бо суръат ривож ёфтанд. Дар баробари инкишофёфтани соҳаҳои саноат ва зироаткории обёришаванда муассисаҳои истироҳатӣю муолиҷавӣ, туризм ва курортҳои ҳамеша амалкунанда бунёд ёфтаанд.

Шаҳри Лос-Анҷелос маркази иёлати Калифорния ҳанӯз соли 1781 аз тарафи испанҳо бунёд ёфта буд. Дар ибтидо шаҳр чун маркази тиҷоратии маҳсулоти кишоварзӣ ва минбаъд маркази коркарди тиллою нефт ва кинематография (Ҳолливуд) шӯҳрат пайдо намуд.

Солҳои охир бошад он бо соҳаҳои саноати ҳарбӣ: ҳавопаймосозӣ, ракетабарорӣ, истеҳсоли киштиҳои кайҳонӣ ва соҳаи истеҳсоли таҷҳизоту саноати электроника таҳассус пайдо кардааст. Ҳамчун маркази саноат баъди Ню-Йорк дар ҷои дуюм меистад.

Дар Калифорния (баъди Лос-Анҷелос) ва умуман дар ноҳияи Ғарб аз ҳама шаҳри зебо Сан-Франсиско ҳисоб мешавад. Он яке аз марказҳои иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳияи Ғарб ба ҳисоб меравад.

Ба ҳайати ноҳияи Ғарб Аляска ва ҷазираҳои Гавай дохил мешаванд.

Тезтундии вазъияти экологӣ. Солҳои 1960–70-ум як қатор шаҳру ноҳияҳои саноати ИМА дар ҳолати нуговори экологӣ монда буданд. Ба таври васеъ зиёдшавии истихроҷи канданиҳои фойданок ба тарзи кушод, инкишофи нерӯгоҳҳои барқии олавӣ сабаби асосии ноустувории вазъияти экологӣ, боридани боронҳои кислотагӣ ва ифлосшавии обу замин гардид.

Суръати баланди автомобилсозӣ боиси дар як қатор шаҳрҳо сабаби пайдо шудани тумани заҳрнок шуд. Нобудшавии организмҳои зинда дар Кӯлҳои Бузург, хусусан дар кӯли Эри хавфи калон ба миён овард. Корхонаҳои шаҳри Кливленд бошад оби дарёҳоро бо партовҳои нефт ифлос мекард. Дар чунин вазъият дар ИМА як қатор қонунҳои муҳим дар бораи ҳифзи муҳити зист ва муҳофизати ҳаво ва оби тоза қабул шуданд. Ба ин мақсад маблағи иловагӣ ҷудо карда шуд. Барои ҷорӣ кардани технологияи нав низ ҷораҳо андешида шуданд. Маърифати экологӣ ва тарбияи ҷавонон беҳтар карда шуд. Чунин ҷорабиниҳо ба як дараҷа беҳтар шудани муҳити зист мусоидат намуд. Ҳоло тозагии оби Кӯлҳои Бузург ва дарёҳои ба он ҷоришаванда хеле беҳтар гардид ва ҳавои шаҳрҳои Ню-Йорк, Чикаго, Лос-Анҷелос нисбатан тоза гардид. Ба ин нигоҳ накарда вазъи экологӣ дар бисёр дигар шаҳру мегалополисҳо ноустувор мебошад, ки аз тарафи ҳукумат ҷорабиниҳои иловагиро талаб менамояд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита мавҳеи географии ИМА-ро муайян намоед.
2. ИМА аз кадом намуди сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Чаро аз дигар давлатҳо кашонидани ашёи хом афзалтар аст?
4. Дар харитاي контурӣ паҳншавии қонҳои муҳимтарини ИМА-ро тасвир намоед.
5. Таркиби эҳлоии ИМА чӣ гуна аст?
6. Дар харитاي контурӣ сарҳади агломератсияҳои калонтарин ва мегалополисҳои асосиро ҷудо кунед.
7. Кадом омилҳои асосӣ сабаби пешрафти иқтисодиёти ИМА гардиданд?
8. Кадом намуди соҳаҳои саноат дар ИМА инкишоф ёфтаанд? Сабаб?
9. Дар харитاي контурӣ марказҳои калонтарини саноатиро тасвир намоед.

10. Вобаста ба шароитҳои иқлимӣ қадом соҳаҳои зироаткорӣ тараққи ёфтаанд?
11. ИМА ба чанд ноҳияи иқтисодӣ тақсим мешавад?
12. Дар харитаи контурӣ таҳассуси хоҷагидорӣ ва вазъи экологии ноҳияҳои иқтисодиро тасвир намоед.

Худатонро санҷед

1. Қадом омилҳои табиӣ сабаби тараққиёти хоҷагии ИМА гардиданд?
2. Сермиллатии шаҳру ноҳияҳои мамлакат бо қадом омилҳо вобастаанд?
3. Сабаби дар инкишофи соҳаҳои саноату кишоварзии ҷаҳон мавқеи асосиро ишғол кардани ИМА дар чист?
4. Аз чӣ сабаб вазъи экологии ИМА мураккаб гардидааст?

Аз нигоҳи шумо

Ба фикри шумо оё ИМА дар оянда низ метавонанд пешсафи тараққиёти хоҷагии ҷаҳонӣ бошанд?

КАНАДА

Масоҳаташ – 10 млн км².
 Аҳолиаш – 30,0 млн нафар.
 Пойтахташ – Оттава.
 Забони давлатӣ – англисӣ.
 Воҳиди пулӣ – доллари америкой.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Шароит ва сарватҳои табиӣ. Канада аз ҷиҳати бузургии масоҳат баъди Россия дар ҷаҳон ҷои дуюмро ишғол менамояд. Қаламравии он аз шимол ба ҷануб ба масофаи 4600 ва аз шарқ ба ғарб 5100 километр тӯл кашидааст. Канада бо се уқёнуси ҷаҳонӣ баромад дорад ва хати сарҳади баҳрии он 250 ҳазор километрро ташкил менамояд. Мавқеи иқтисодию географии Канадаро пеш аз ҳама ҳамсарҳадӣ бо ИМА ва баромади он бо Уқёнусҳои Атлантика ва Ором муайян менамояд.

Канадаро аз шимол зонаи биёбони арктикӣ ва дар ҷануб зонаи дашт ихота намудааст. Релефи он гуногун буда, дар баробари ҳамвориҳо кӯҳҳо ҳам мавҷуданд. Дар қисми ғарбии мамлакат қаторкӯҳҳои Кордилер ба таври меридионӣ аз шимол ба ҷануб кашол ёфтаанд. Зери замини Канада аз сарватҳои зеризаминӣ ниҳоят бой аст. Дар ин ҷо захираи калони металлҳои ранга, камёфт, маъдани оҳан, нефт, гази табиӣ, ангиштсанг, уран муайян карда шудааст. Сарватҳои минералии ғайри маъданӣ дар Шимолу Ғарби мамлакат ва дар зери бахрҳо воমেҳӯранд.

Канада аз захираҳои об ниҳоят бой аст. Дарёҳои он аҳамияти калони гидроэнергетикӣ доранд.

Қариб нисфи масоҳати Канадаро беша ташкил мекунад. Хоки қаламрави Канада гуногун мебошад. Дар минтақаи дашт хокҳои ҳосилхез паҳн гардидаанд, ки ҳамвориҳои дохилиро дар бар мегиранд.

Аҳоли. Дар Канада ҳамагӣ 30,0 млн аҳоли зиндагӣ мекунад. Аҳолии мамлакат аз замони мустамликавӣ то ҳол аз ҳисоби афзоиши табиӣ ва муҳоҷирати берунӣ меафзояд. Таркиби аҳолиро аслан ду миллат: англо-канадҳо ва фаронса-канадҳо ташкил медиҳанд. Мардуми муқими кишвар эскимосҳо ҳамагӣ як миллион мебошанд. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 километри мураббаъ ба 3 нафар баробар аст. Аз тарафи дигар Канада мамлакати ба дараҷаи баланд урбанизатсияшуда мебошад. Аҳолии шаҳр бештар аз 76% аҳолии

Расми 70. Харитани иқтисодии Канада

мамлакатро ташкил менамояд. Шаҳрҳои калонтарини он Торонто, Монреал, Ванкувер ва Оттава мебошанд.

Ҳоҷагӣ. Канада дар қатори даҳ давлати пешқадами ҷаҳон ва ба ҳайати ҳафт давлати мутараққии Ғарб дохил мешавад. Канада дорои саноати тараққикарда мебошад.

Соҳаҳои асосии инкишофи саноати Канадаро ҳамон соҳаҳо ташкил менамоянд, ки дар тақсимои географии меҳнат иштирок менамоянд. Он соҳаҳои зеринро дар бар мегирад:

1) **Саноати истихроҷи маъдани кӯҳӣ**, ки дар асоси захираҳои калони қанданиҳои фоиданоки зеризаминӣ ташаккул ёфтааст. Соҳаи муҳимтарини он истихроҷи нефту газ ва металлҳои ранга мебошад. Канада аз ҷиҳати истихроҷи маъдани руҳ, уран ва асбест дар дунё ҷои якум ва аз ҷиҳати истихроҷи никел ва намаки калий ҷои дуюмро мегирад. Дар мамлакат ба миқдори зиёд металлҳои нодир, тилло, нуқра, платина ва маъдани мису оҳан истеҳсол карда мешаванд. Солҳои охир истеҳсоли нефту газ бо сурати калон инкишоф ёфтааст.

2) **Дар заминаи истихроҷи металлҳои ранга** саноати металлургияи ранга инкишоф ёфтааст. Он ба манбаи калони ашёҳои хоми минералӣ ва энергияи арзони қувваи барқ таъя мекунад. Канада аз ҷиҳати гудозиши никел, мис, руҳи сурб ва алюминий яке аз ҷойҳои намоёнро мегирад. Танҳо се корхонаи алюминийгудозии Канада аз тамоми корхонаҳои алюминийгудозии Аврупои Ғарбӣ бештар маҳсулот истеҳсол мекунад. Қисми зиёди маҳсулоти ин соҳа ба хориҷа бароварда мешавад.

3) **Саноати коркарди чӯб** ва истеҳсоли коғазу селлюлоза дар заминаи захираҳои бузурги ҷангал кор мекунанд. Маҳсулоти ин соҳа ба ғайри қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ ба миқдори зиёд ба дигар давлатҳо бароварда мешавад.

4) **Соҳаи машинасозӣ** ба истеҳсоли намудҳои автомобил, трактор, локомотив, таҷҳизот, радиоэлектроника ва ғайра тахассус ёфтааст. Корхонаҳои калонтарини он дар Торонто, Монреал, Виндзор, Ванкувер ҷойгир шудаанд.

Кишоварзӣ. Канада дорои соҳаи инкишофёфтаи кишоварзӣ мебошад. Он асосан ба истеҳсоли зироатҳои ғалладонагӣ тахассусонида шудааст. Ҳоло ба ҳиссаи Канада қариб 20% воридоти ҷаҳонии гандум рост меояд. Ғаллакории асосан дар се минтақаи он – Манитоба, Алберта ва Саскачеван тараққӣ ёфтааст.

Дар баробари ғаллакории зироатҳои рағандиҳанда ва боғдорӣ низ Ривоч дорад.

Аз соҳаи чорводорӣ дар Канада асосан чорводории тамоили гӯшту ширдиҳанда инкишоф ёфтааст. Канада бо маҳсулоти гӯштӣ на танҳо талаботи дохилро қонеъ менамояд, балки ба миқдори зиёд ба содирот мебарорад. Шарики асосии тиҷоратии берунаи Канада ИМА, Ҷопон, Англия ва Олмон мебошанд. Даромади умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 539,8 (ба ҳар сар аҳоли 22760) долларро ташкил мекунад.

Нақлиёт дар ҳаёти хоҷагии Канада нақши бағоят бузургро мебозад. Барои тиҷорати беруна нақлиёти баҳрӣ аҳамияти калон дорад ва қисми зиёди равобити иқтисодии мамлакат бо нақлиёт ба ҷо оварда мешавад. Дар равобити иқтисодии Канадаю ИМА дар баробари нақлиёти баҳрӣ инчунин нақлиёти дарёӣ, роҳи оҳан, автомобилӣ ва қубурӣ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд.

Дарозии роҳи оҳан – 97389, мошингард – 884272 ва роҳи оби обҳои дохилӣ – 3000 километрро ташкил менамоянд.

Тафовути дохилӣ. Тафовути дохилии Канада хеле назаррас аст. Қисми асосии аҳоли Канада ва соҳаҳои асосии он дар қисми ҷануби мамлакат ҷойгир шуданд. Ин минтақа 200–500 километр васеъгӣ дошта, ки қад-қади ҳудуди ИМА ба таври арзӣ кашол ёфтааст. Ноҳияҳои асосии иқтисодии мамлакат дар ҳамин қисм воқеъ гардидаанд.

1) **Ноҳияи Марказӣ** (қисми ҷанубии музофотҳои Онтарио ва Квебек) бо шаҳру марказҳои муҳимми саноатӣ.

2) **Ноҳияи Дашт** (музофотҳои Манитоба, Саскачеван, Алберта) бо соҳаи калони саноати маъдани кӯҳӣ, хоҷагии ғаллакорӣ ва чорводорӣ.

3) **Соҳили Укёнуси Ором** (музофоти Колумбияи Англия) бо соҳаи истеҳсолу коркарди маҳсулоти ҷангал.

4) **Соҳили Атлантика** чор музофотро фаро гирифта, масоҳати он на чандон калон буда, иқтисодиёти ақибмонда дорад.

Аз 2/5 ҳиссаи масоҳати Канадаро қисми Шимолии он ташкил менамояд. Дар ин ҷо ба ҳар 100–200 километри мураббаъ як нафар одам рост меояд. Он аз сабаби вазнин будани шароити табиӣ суст аз худ карда шудааст. Бо вучуди ин дар ин минтақа корхонаҳои калони истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва нерӯгоҳҳои барқӣ амал мекунанд.

Савол ва супориш

1. Канада бо кадом баҳру укёнусуҳо баромад дорад?
2. Таржиби аҳолии он чӣ гуна аст?
3. Сабаби зиёд будани аҳолии шаҳр дар чист?

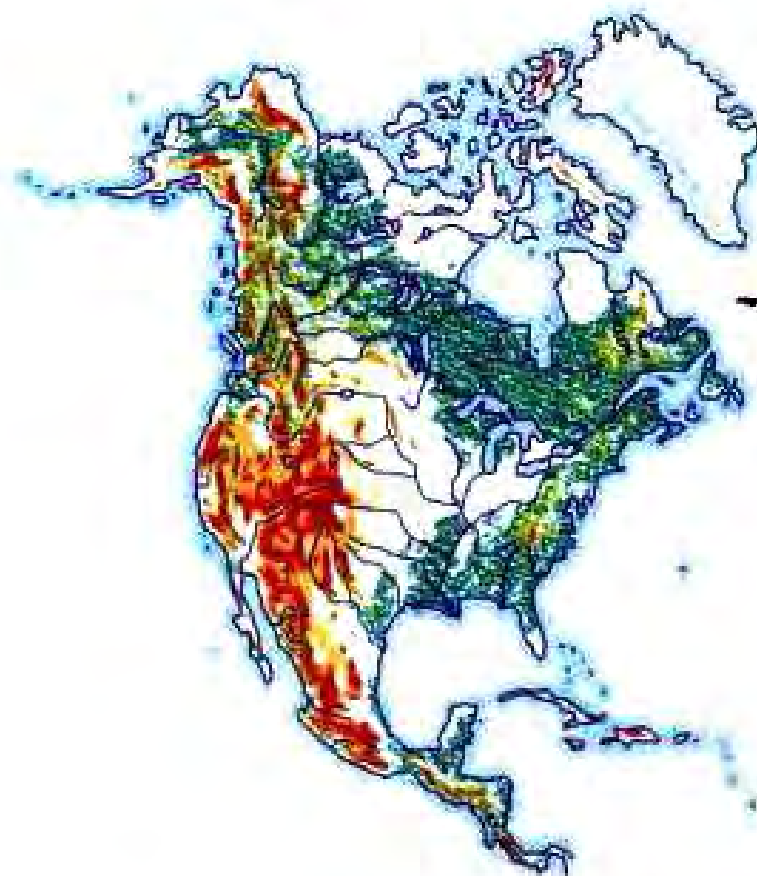
4. Дар харитаи контурӣ минтақаҳои табиӣ ва шаҳрҳои калонтаринро тасвир намоед.
5. Кадом соҳаҳои саноатӣ тахассуси асосии мамлакатро муайян мекунанд?
6. Кадом намуди соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дорад?
7. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои асосии иқтисодии Канадаро ҷудо намоед.

Худатонро санҷед

1. Бо таъсири кадом омилҳо аҳоли ва корхонаҳои саноатии Канада дар қисмати ҷанубии он бештар ҷойгир шудаанд.
2. Бо вуҷуди ниҳоят кам будани зичии аҳоли ҷаро урбанизатсия ба дараҷаи баланд ноил гаштааст?
3. Дар тақсими байналхалқии меҳнат Канада бо кадом намуди маҳсулот шинохта мешавад?
4. Ба фикри шумо тафовутҳои дохилии Канада ба тахассуси хоҷагидорӣ он таъсир мерасонанд ё не?

Аз нигоҳи шумо

Дар оянда тахассуси саноати Канадаро кадом соҳаҳои асосӣ муайян мекунанд. Оё Канада дар оянда метавонад саҳми худро дар истеҳсолоти ҷаҳонӣ зиёд кунад?

АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ

Америкаи Лотинӣ яке аз қитъаҳои калонтарини замин буда, ҳанӯз дар асрҳои XVI–XVII аз тарафи Испания ва Португалия забт шуда буд ва фақат дар аввали асри XIX қисме аз кишварҳои он истиқлолият ба даст овардааст. Ҳоло дар ҳудуди он 46 мамлақату қаламрав вучуд дорад. Аз ин 33 давлати соҳибхитиёр ба гурӯҳи мамлақатҳои рӯ ба инкишоф дохил мешаванд. Масоҳати умумии Америкаи Лотинӣ 21 млн километри мураббаъ буда, миқдори аҳолиаш 530 млн нафарро ташкил менамояд.

Одатан қаламрави Америкаи Лотиниро ба якчанд зерноҳия ҷудо мекунанд:

1. **Америкаи Миёна** (Мексика, мамлақатҳои Америкаи Марказӣ ва Вест-Индия).
2. **Мамлақатҳои Анд** (Венесуэла, Колумбия, Эквадор, Перу, Боливия, Чили).
3. **Давлатҳои соҳили Ла-Плата** (Парагвай, Уругвай, Аргентина).
4. **Бразилия**.

Мавқеи иқтисодию географии Америкаи Лотинӣ чунин аст: онро аз ғарб ва шарқ обҳои ду уқёнус ихота кардаанд ва бо воситаи онҳо муҳимтарин роҳҳои баҳрии ҷаҳонӣ мегузаранд. Уқёнусҳои Ором ва Атлантикаро дар ин қаламрав канали Панама пайваस्त намудааст.

Масоҳати Америкаи Лотинӣ аз шимол ба ҷануб ба масофаи 13 ҳазор километр ва аз ғарб ба шарқ то ҳазор километр кашол ёфтааст. Давлатҳои, ки дар Америкаи Марказӣ ва дар ҷазираҳои баҳри Кариб ҷой гирифтаанд, мавқеи муносиби иқтисодию географӣ доранд. Мавқеи сиёсӣю географии мамлақатҳои Америкаи Лотиниро аз бисёр ҷиҳат ҳамсарҳадӣ бо ИМА ва ниҳоят дур будани он аз дигар материку давлатҳо муайян мекунанд. Ғайри Боливия ва Парагвай ҳамаи давлатҳои Америкаи Лотинӣ ба баҳру уқёнус баромад доранд.

Захираҳои табиӣ. Давлатҳои Америкаи Лотинӣ аз захираҳои табиӣ хеле бойанд. Шароити табиӣю иқлимӣ он барои инкишофи соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ ва ҷойгиркунонии саноат мусоидат мекунанд.

Дар қисми шарқӣ он пастиҳои ҳосилхези Ла-Плата, Амазонка, Ориноко ва паҳнкӯҳҳои Бразилия ва Гвиана ҷой гирифтаанд. Дар пасти Ла-Плата яке аз ноҳияҳои ҳосилхези Америкаи Ҷанубӣ – Пампа (маънояш дашт) воқеъ гардидааст. Системаи ҳавзаи дарёҳои

Амазонка, Ориноко, Парана ва ғайра барои инкишофи нақлиёти обӣ ва бунёди нерӯгоҳҳои барқӣ шароитҳои мусоид фароҳам овардаанд. Дар ҳавзаи дарёҳои номбурда ва бешазорҳои бузурги тропикии ин сарзамин ҳазорҳо намуди дарахтон, аз қабилӣ дарахти каучук, ҳино, шоколадӣ, паубразил нашъу нумӯ мекунанд. Дар ин ҷо қангалзорҳо зиёда аз 50% масоҳати Америкаи Лотиниро ишғол намудаанд.

Америкаи Лотинӣ аз захираи канданиҳои ғоиданок бой аст. Дар ин ҷо захираҳои калони нафт (Венесуэла, Мексика, Перу), гази табиӣ (Боливия, Венесуэла), металлҳои ранга, маъдани оҳан, нуқра, тилло, сулфур кашф шудааст. Конҳои калони маъдани оҳан дар Бразилия, Чили, Венесуэла, Перу ва Мексика, маъдани марганетс дар Бразилия, боксит дар Ямайка, Суринама ва Бразилия, маъдани мис дар Чили, Перу ва Мексика, қалъагӣ дар Боливия, металлҳои нодир дар Колумбия, Бразилия ва Перу воқеъ гаштаанд.

Аҳоли. Бо вучуди он ки суръати афзоиши аҳоли дар Америкаи Лотинӣ нисбати солҳои 1960-ум суст шудааст, дар давлатҳои Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ (Парагвай, Боливия) бошад, ҳоло ҳам афзоиши солонаи он 2%-ро ташкил медиҳад.

Таркиби этникии аҳолии Америкаи Лотинӣ ниҳоят мураккаб аст. Он дар натиҷаи ҷараёни дуру дӯрози омехташавии се наҷод ташаккул ёфтааст. Дар айни замон таркиби этникии аҳолии ин сарзамин зери таъсири се омили асосӣ таркиб ёфтааст.

Омили якумро қабилаи ҳиндуҳо ташкил медиҳанд, ки то омадани аврупоӣҳо аҳолии муқими ин минтақа буданд. Дар байни ҳиндуҳо, махсусан қабилаи инкҳо дар Америкаи Марказӣ тамаддуни қадимаи зироаткорӣ вучуд дошт. Ҳоло сокинони муқими он – ҳиндуҳо ҳамагӣ 15% аҳолиро ташкил медиҳанд.

Омили дуюмро муҳоҷирони Аврупой (аслан аз Испания ва Португалия) дар бар мегирад. Сафи муҳоҷирони Аврупой то аввали асри XIX кам буданд, вале минбаъд миқдори он хеле зиёд гардид.

Омили сеюмро африкоӣҳо ташкил медиҳанд, ки онҳоро аз асри XVI сар карда мустамликадорон ба Бразилия, Вест-Индия ва дигар давлатҳои ин минтақа барои кор дар плантатсияҳо оварда буданд.

Ҳоло аҳолии омехта: ду наҷодҳо ва мулатҳо бештар аз нисфи сокинони Америкаи Лотиниро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, аҳолии ин минтақа таркиби мураккаби этникӣ дорад. Азбаски муҳоҷирони аврупой ба соҳилҳои шарқии материк кӯч баста буданд, аз ин сабаб дар Бразилия, Уругвай ва Аргентина аҳолии Аврупой бартарӣ дорад. Қисми зиёди аҳолии Чили, Мексика, Парагвай, Гватемала, Панама,

Никарагуа, Гондурас, Салвадор ва Колумбия дунажодаҳо мебошанд Ҳиндуҳо зери фишори бегонагон ҳоло бештар дар ноҳияҳои дохилӣ (бешазори Амазонка) ва кӯҳсор сокин мебошанд. Онҳо дар Боливия Перу ва Эквадор бисёртаранд. Дар Гаити, Ямайка ва ҷазираҳои Антилияи Хурд зангиҳо бештаранд.

Дар Америкаи Лотинӣ бисёр расму русум, анъанаҳои миллӣ ва фарҳангӣ омехта шудаанд. Ҳоло дини католикӣ дар тамоми минтақа бартарӣ дорад.

Ба ҷойгиршавии аҳолии Америкаи Лотинӣ хусусиятҳои тараққиёти таърихӣ, мустамликадорӣ, шароитҳои табиӣ ва вобастагии он ба бозори берунӣ таъсири калон расониданд. Дараҷаи урбанизатсияи ин қаламрав бештар ба давлатҳои мутараққӣ шабоҳат дорад. Ҳоло 65% аҳоли дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунад. Афзоиши аҳоли дар шаҳрҳо зиёд аст. Миқдори шаҳрҳо аз 200 гузаштааст ва шумораи шаҳрҳои миллионер қариб ба 40 расидааст. Дар ин ҷо намуди махсуси шаҳрҳои ба ин ноҳия хос пайдо шудаанд.

Дар Америкаи Лотинӣ чор агломератсияи калонтарин ба назар мерасад, ки яке аз он Мехикои Калон мебошад. Ин агломератсия 0,5% масоҳат ва 1/5 ҳиссаи аҳолии мамлакатро дар бар мегирад. Афзудани ин агломератсия аз ҳисоби муҳоҷирон суръат мегирад, ки сола миқдори онҳо 250–300 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Дар қисми ҷанубии материк агломератсияи Буэнос-Айреси калон ҷойгир аст, ки ба он аз 1/3 ҳиссаи аҳолии мамлакат рост меояд. Ба ақдаи олимон дар Мексика, Бразилия ва Аргентина ташаккули аввалин мегаполисҳо сар шуда истодааст.

АФЗОИШИ КАЛОНТАРИНИ АГЛОМЕРАТСИЯҲОИ ШАҲРИИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ (млн нафар)

Агломератсияҳо	1920	1950	1970	1980	1990	2000
Мехико	0,7	3,0	9,0	14,5	15,1	18,1
Сан-Паулу	0,6	2,5	8,0	13,0	14,8	17,3
Рио-де-Женейро	1,3	3,5	7,0	9,0	9,5	10,6
Буэнос-Айрес	2,3	5,3	8,5	10,0	10,7	12,4

Хоҷагӣ. Дар мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ тӯли даҳсолаҳои охир нисбат ба давлатҳои Осиё ва Африка дар инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ як дараҷа пешравӣ ба назар мерасад. Аз тарафи дигар дар инкишофи иқтисодии ин мамлакатҳо пастравии соҳаи кишоварзӣ ва афзудани ҳиссаи саноат дар ҳаҷми умумии даромади милли мушоҳида карда мешавад. Гузаронидани сиёсати индустриякунонӣ дар аксарияти мамлакатҳои ноҳия боиси пайдо гардидани соҳаҳои нави металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ, саноати химия шуд. Баъди бӯҳрони вазнини солҳои 80-ум ва пастравии иқтисодиёт дар солҳои 90-ум ҳиссаи Америкаи Лотинӣ дар тараққиёти хоҷагии ҷаҳонӣ боз афзуд.

Инкишофи саноат дар ноҳия нобаробар аст. Дараҷаи тараққиёти соҳаҳои асосии саноатро дар ноҳия ҳоло давлатҳои Бразилия, Аргентина, Мексика, Чили, Венесуэла, Колумбия ва Перу муайян менамоянд. Хусусан се давлати бузург – Аргентина, Бразилия ва Мексика дар худ аз 2/3 ҳиссаи истеҳсоли саноати Америкаи Лотиниро муттаҳид намудаанд.

Ҷои асосиро дар таркиби саноат саноати маъдани кӯҳӣ мегирад. Дар байни соҳаҳои он бошад, нақши асосиро саноати сӯзишворӣ (асосан истихроҷу коркарди нефт) мебошад. Ба он 80% арзиши маҳсулоти саноати ноҳия рост меояд. Дар соҳаҳои саноатӣ маъдани кӯҳӣ мавқеи асосиро Мексика, Венесуэла, Аргентина ва Бразилия ишғол менамояд. Ба зами ин дар Америкаи Лотинӣ нисбат ба давлатҳои Африка дида диққати асосӣ ба инкишофи соҳаҳои коркарди саноатӣ ашёи хом (ғудозиши металлҳои рангаю маъдани оҳан, нефттозакуни) ва саноати дақику истеҳсоли таҷҳизот равона карда шудааст. Масалан, дар Мексика – истеҳсоли автомобил, электротехника, электроника; дар Бразилия – ҳавопаймосозӣ, электроника, автомобилбарорӣ, киштисозӣ; дар Аргентина – дастгоҳбарорӣ, автомобилсозӣ тараққӣ ёфтаанд.

Дар қисмати Америкаи Марказӣ ва давлатҳои соҳили баҳри Кариб, инчунин дар Боливия, Парагвай ва як қатор мамлакатҳои дигар дар таркиби истеҳсолоти саноатӣ соҳаи саноати хӯроқворӣ бартарӣ дорад. Ин соҳа дар бисёр давлатҳои Америкаи Лотинӣ тамоили содиротӣ (экспортӣ) дорад. Масалан, ғӯшт ва маҳсулоти ғӯшти дар Аргентина, Уругвай, Бразилия; қанд дар Перу, Мексика, Куба.

Дар таркиби хоҷагии Америкаи Лотинӣ ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ хеле калон аст. Дар як қатор давлатҳои ин ноҳия (пеш аз ҳама Америкаи Марказӣ ва давлатҳои соҳили баҳри Кариб) кишоварзӣ соҳаи асосии истеҳсоли моддӣ ба шумор рафта, дар он қисми зиёди аҳолии қобили меҳнат банд мебошад. Солҳои охир кишоварзӣ дар

Мексика, Бразилия, Аргентина ва Колумбия нисбатан тараққӣ кард. Ин боиси афзудани маҳсулоти кишоварзӣ гардид. Давлатҳои Перу, Боливия, Эквадор, Салвадор, Гватемала қафомонда буда, муносибатҳои нимфеодалӣ ва афзоиши бо суръати аҳолии сабаби қафомонии кишоварзӣ гардидааст.

Дар Америкаи Лотинӣ аз замони мустамликавӣ боз ҳолати хоҷагидорӣ калони помешчикӣ (латифундияҳо) боқӣ мондаанд, ки заминҳои зиёдро нигоҳ дошта, барои самаранок истифодабарии он монеъ мешавад. Миллионҳо деҳқонон камзамин ва ё тамоман безамин мебошанд.

Зироаткорӣ дар аксарияти давлатҳои Америкаи Лотинӣ соҳаи асосии кишоварзӣ ба шумор меравад. Дар заминҳои киштшаванда зироатҳои ғалладона, пеш аз ҳама гандум ва ҷуворимакка бартарӣ доранд. Чун давлатҳои Африка зироатҳои содиротӣ ва истеъмолий фарқ мекунанд. Ҳосили асосии зироати муҳимми содироти қаҳваро плантатсияҳои калони Бразилия, Колумбия, Гватемала, Салвадор, Коста-Рика ва Гаити медиҳанд. Какао, найшакар, пахта, тамоку, банан, дарахтони каучукдор ҳам зироатҳои экспортӣ мебошанд. Давлатҳои Колумбия, Коста-Рика, Эквадор, Гондурас, Панама калонтарин дар дунё истеҳсолкунандаи банан буда, онро ба ИМА ва Аврупо бо воситаи киштиҳои калони рефрижераторӣ экспорт мекунанд. Зироати муҳимтарини кишоварзии Гайана, Куба ва Ҷумҳурии Доминикан бошад, найшакар ба ҳисоб меравад. Ҳоло дар Куба бештар аз 50% заминҳои киштро найшакар ташкил медиҳад. Дар ин ҷо 150 завод сола қариб 5 млн тонна қанд истеҳсол мекунанд. Дар Мексика дар сарҳади ИМА пахта, гандум, шолӣ ва зироатҳои дигарро, ки ба экспорт мераванд, парвариш мекунанд. Дар байни зироатҳои содироти Пампаи Аргентина гандум ва ҷуворимакка мавқеи махсусро ишғол мекунанд.

Дар хоҷагиҳои майдаи ноҳияҳои дохилӣ ба сифатӣ зироатҳои истеъмолий ҷуворимакка ва лӯбиё парвариш менамоянд. Картошка, маниок ва растаниҳои рағандор низ мекоранд.

Ба соҳаи чорводорӣ аз 1/3 қисми маҳсулоти кишоварзии ноҳия рост меояд. Чорводорӣ дар Аргентина, Уругвай ва Парагвай соҳаи муҳимм мебошад. Вобаста ба шароитҳои табиӣ чорводорӣ дар Америкаи Лотинӣ тамоилҳои хос пайдо кардааст. Масалан, дар Пампаи Аргентина ва Бразилия чорвои калони шохдор, дар Патагония гӯсфанд ва дар чарогоҳҳои баландкӯҳи Анд (Чили, Перу, Эквадор, Боливия) гӯсфанд ва лама парвариш меёбад.

Нақлиёт ба талаботи ҳозираи ин ноҳия пурра ҷавоб намедиҳад. Бо вучуди шабакаи зиёд нақлиёти роҳи оҳан аз ҷиҳати техникӣ хеле

паст чиҳозонида шудааст. Нақлиёти оби дохилӣ ва кубурӣ низ нағз инкишоф наёфтааст.

Шабакаи нақлиёти Америкаи Лотинӣ ба бозори беруна нигаронида шудааст. Масалан, дар Мексика роҳҳо ба сӯи сарҳади ИМА сохта шудаанд, ки қисми зиёди содироти мамлакат ба он ҷо равона карда мешавад.

Дар Америкаи Лотинӣ нақлиёти автомобилӣ роҳи муҳимми қисми хушкӣ мамлакат ҳисоб меёбад. Хусусан шоҳроҳи автомобилӣ бо номи Панама аҳамияти бузург дошта, он аз сарҳади ИМА то Буэнос-Айрес ва дар навбати худ аз дохили пойтахтҳои аксарияти давлатҳо мегузарад. Роҳи автомобилгарди Трансамазонка низ аҳамияти калони иқтисодӣ дорад. Нақши асосиро дар тиҷорати берунӣ нақлиёти баҳрӣ мебозад.

Тиҷорати берунӣ. Давлатҳои Америкаи Лотинӣ ба хориҷа бештар ашёи хоми саноатӣ (махсусан истихроҷи маъдани кӯҳӣ) ва маҳсулоти кишоварзӣ бароварда, ба ивази он аз хориҷа мошина, дастгоҳ ва дигар маснуоти тайёри саноатӣ мегиранд. Ҳар як давлат вобаста ба соҳаҳои асосии истеҳсоли (маъдани кӯҳӣ ё маҳсулоти кишоварзӣ) таҳассус пайдо кардааст, ки ин вобастагии онро ба бозори берунӣ зиёд мекунад. Қисми зиёди равобити тиҷорати берунии давлатҳои Америкаи Лотинӣ ба ИМА рост меояд (аз 2/5 ҳисса). Равобити иқтисодии ноҳия бо Фаронса, Англия, Олмон, Ҷопон ва Россия низ инкишоф меёбад. Содирот ва воридоти тиҷорати берунии қисми зиёди давлатҳои ин ноҳия фаъол нест. Давлатҳои мутараққӣ, хусусан ИМА мамлакатҳои ин ноҳияро ба сифати доираи маблағгузори худ истифода мебаранд. Солҳои охир алоқаҳои иқтисодии байни мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ дар натиҷаи барпо ёфтани иттиҳодияҳои иқтисодӣ ва интегратсионӣ вусъат ёфта истодааст.

Масъалаҳои экологӣ. То солҳои охир ба ин масъала дар доираи мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ диққати ҷиддӣ дода намешуд. Чунин муносибат боиси дар майдони чандин ҳазор гектар нестшавии бешазор, авҷ гирифтани фарсоиши замин (эрозия), камшавии саршумори ҳайвону парандагони нодир, пайдошавии боронҳои кислотагӣ ва ғайра гардид. Хусусан вазъияти хавфноки экологӣ дар шаҳрҳои калони саноатӣ ва агломератсияҳои бузург боиси хавотир шудааст. Масалан, дар Мехико бештар аз 3 млн автомобил вуҷуд дорад. Онҳо дар якҷоягӣ бо корхонаҳои саноатӣ вазъи ҳавои атмосфераро дар ҳолати ногувор нигоҳ дошта, ифлосии ҳаво аз ҳолати муқаррарӣ панҷ-шаш маротиба зиёд аст. Ифлосшавии обҳои кӯлу дарёҳо низ ташвишовар мебошад. Ба ин хотир ҳукуматҳои

аксари давлатҳои минтақа солҳои охир ба масъалаи ҳифзи табиати атроф диққати муҳимм зоҳир менамоянд.

Савол ва супориш

1. Чаро ин ноҳияро Америкаи Лотинӣ меноманд?
2. Аз рӯи ҳарита қисмат (субрегион)-ҳои асосии Америкаи Лотиниро ҷудо кунед.
3. Аз кадом намуди захираҳои табиӣ Америкаи Лотинӣ бой аст?
4. Дар харитаи контурӣ қанҳои калонтарини нафту газ, ангишт, маъдани оҳан ва металлҳои рангаро тасвир намоед.
5. Таркиби этникии аҳолии Америкаи Лотинӣ чӣ гуна аст?
6. Дар харитаи контурӣ тарзи ҷойгиршавии аҳолиро вобаста ба омилҳои пайдоиши этникӣ тасвир намоед.
7. Афзоиши агломератсияҳо дар Америкаи Лотинӣ ба кадом сабабҳо алоқаманд аст?
8. Кадом соҳаҳои саноатӣ дар Америкаи Лотинӣ бештар инкишоф ёфтаанд?
9. Аз рӯи харита марказҳои муҳимми саноатиро нишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир кунед.
10. Соҳаи кишоварзии минтақа ба кадом намуди зироат таъсис ёфтааст?
11. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои асосии зироаткорӣю чорводорӣ ва намуди зироатҳои экспортшавандаро бо ранги баланд тасвир кунед.
12. Бо кадом давлатҳо равобити хориҷии Америкаи Лотинӣ ривож ёфтааст? Сабаб?

Худатонро санҷед

1. Бартарӣ доштани забонҳои Аврупой дар Америкаи Лотинӣ дар чист?
2. Сабаб дар чист, ки се давлати бузурги Америкаи Лотинӣ – Аргентина, Бразилия ва Мексика ҳиссаи асосии истеҳсолоти саноатиро дар минтақа ташкил медиҳанд?
3. Бо кадом сабабҳо баъзе намуди зироатҳои кишоварзӣ таъсиси бозори ҷаҳониро ташкил намуданд?
4. Сабаби дараҷаи баланди тараққиёти иҷтимоию иқтисодии давлатҳои Америкаи Лотинӣ нисбат ба дигар давлатҳо рӯ ба инкишофи Осиё ва Африка дар чист?

Аз лиғоҳи шумо

Кадам давлатҳо симои асосии индустрияи Америкаи Лотиниро ташкил медиҳанд? Дар оянда таъсисёбии мега-полисҳо ба иқтисодиёти мамлакат чӣ гуна таъсир мерасонад?

БРАЗИЛИЯ

Масоҳаташ – 8,5 млн км².

Аҳолиаш – 176,7 млн нафар.

Пойтахташ – Бразилиа.

Забони давлатӣ – испанӣ.

Воҳиди пулӣ – реал.

Бразилия калонтарин мамлакати Америкаи Лотинӣ буда, дар он хусусиятҳои зиёди қитъаро мушоҳида кардан мумкин аст.

Аз нигоҳи бойгариҳои табиӣ низ яке аз бойтарин мамлакатҳои ҷаҳон аст ва ҳоло қариб 50 намуди ашёи хоми минералиро истихроҷ мекунад, ки дар байни онҳо захираҳои маъдани бартарӣ доранд. Аз рӯи майдони заминҳои корам, захираҳои обу ҷангал дар ноҳия яке аз пешсафон ба шумор меравад. Ҳамаи ин омилҳо барои тараққиёти иқтисодии мамлакат пешомадҳои хеле мусоиданд.

Аҳоли. Бразилия аз рӯи шумораи аҳоли ба қатори панҷ мамлакати аз ҳама сараҳолии дунё шомил буда, миқдори аҳолиаш ҳар сол 3 млн нафар зиёд мешавад. Ин ҳолат ба тараққиёти иқтисодӣ мусоидат мекунад. Вале дар баробари ин, афзоиши зиёди аҳоли дар мамлакат масъалаҳои шугли аҳолиро тезу тунд намуда, боиси "урбанизатсияи қалбакӣ" мегардад.

Ҳоҷагӣ. Бразилия яке аз мамлакатҳои пешсафи олами рӯ ба инкишоф аст. Вай ба мамлакатҳои нави саноатӣ мансуб буда, аз ҷиҳати ҳаҷми маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли дар Америкаи Лотинӣ дар ҷои аввалу дар олами рӯ ба инкишоф дар ҷои дуюм (баъди Ҳиндустон) буда, дар қатори даҳ марказҳои хоҷагии ҷаҳонӣ қарор гирифтааст.

Бразилияи қадима мустамликаи португалиҳо буд. Дар ибтидо мустамликадорон ба истифодаи ҷангалҳо шурӯъ намуданд (барои тайёр кардани рангу бор). Баъдтар найшакарпарварӣ сар шуд. Ин соҳа дар қисми шимолу шарқии мамлакат ба роҳ монда шудаст, ки ба тараққиёти он шароитҳои табиӣ мусоидат менамояд. Тамоми асри XVIII даври азхудкунииҳои конҳои тилло буд. Ин соҳа асосан дар Минас-Жейрас инкишоф ёфт. Миёнаи асри XIX ташкил намудани плантатсияҳои қаҳва оғоз ёфта, мавзеи Сан-Паулуро дар бар гирифт. Баъди ин чорабиниҳо васвасаи каучуку какао сар шуд. Ҳамин тариқ, дар тӯли як аср соҳаи таҳассуси ҷаҳонии хоҷагии Бразилия ҳамеша дигар мешуд.

Ҳоло Бразилия мамлакати тараққикардаи ҷаҳони сеюм буда, ҳар сол 1,6 млн автомобил мебарорад ва истеҳсоли намудҳои маҳсулотҳои электротехникӣ, электроника ва дигар навъҳои дараҷаи баланди тараққиёт ба роҳ монда шудааст. Саноатии калони ҳарбии тараққикарда ва ГЭС-ҳои дар ҷаҳон калонтарин бунёд кардааст. Аз рӯи истеҳсоли қаҳва, найшакар, банан дар ҷаҳон ҷои аввал ва аз рӯи истеҳсоли рағани лубийӣ ва афлесун (баъди ИМА) ҷои дуюмро ишғол мекунад.

Бо вуҷуди ин таркиби соҳавии иқтисодиёти мамлакат ҳоло ҳам ба таври кофӣ тақмил наёфтааст. Ин ҳолат, қабл аз ҳама ба хоҷагии кишоварзии он хос асту майдонҳои хеле фаррохро зироатҳои камҳосил банд кардаанд. Ба иқтисодиёти Бразилия бӯҳрони молиявии соли 1998 таъсири манфӣ расонид (аз кучо сар задани ин бӯҳронро ба хотир оред).

Бразилия ҷойгиршавии хоҷагию аҳолии намуди наздиқўенусӣ дошта, аз 9/10 ҳиссаи соҳаҳои истеҳсолоту аҳоли дар 300–350 километр паҳнии назди қўенус ҷойгир шудаанд. Қисми дохилии мамлакат камаҳоли ва суст аз худ карда шудааст. Зичии аҳоли дар Рио-де-Женейро нисбат ба Амазония 800 баробар зиёд аст. Ноҳияи байни Рио-де-Женейро, Сан-Паулу, Белу-Оризонтиро "секунҷаи саноатӣ" меноманд ва ҳар кадом "қулпаи" ин ноҳия тахассусу симои хоси худро доранд.

Шаҳри Рио-де-Женейро муддатҳои тўлонӣ пойтахти Бразилия буда, ҳоло шаҳри калони бандарӣ, банкирӣ ва туризм шудааст. Соли 1960 Сан-Паулу пойтахт шуд.

Сан-Паулу шаҳри калонтарини Бразилия буда, онро локомотиви иқтисодиёти мамлакат меноманд, ки тамоми таркиби иқтисодиро дар худ дорад. Дар миёнаҳои асри XIX Сан-Паулу шаҳри хурди музофотӣ буда, тараққиёти қаҳвапарварӣ ва муҳочирати оммавӣ аз Аврупо ва Ҷопон сабаби калоншавии он гардид. Шаҳр тадриҷан ба яке аз маркази калони саноатии на танҳо Бразилия, балки тамоми Америкаи Лотинӣ ва умуман нимкураи ҷанубӣ табдил ёфт, дар он торафт соҳаҳои истеҳсолоти ба илм эҳтиёҷманд, банкҳо инкишоф ёфтаанд.

Сан-Паулу шаҳри биноҳои баландтарин буда, онро Нью-Йорки Америкаи Лотинӣ меноманд.

Шаҳри Рио-де-Женейро яке аз шаҳрҳои зеботарини дунё буда, дар соҳили бухтаи Гуанавар, ки қад-қади соҳили он маҳаллаҳои истиқоматию маъмурӣ, пляжҳои соҳилии Копакабана, бандару ноҳияҳои саноатӣ воқеъанд, ҷойгир шудааст. Дар кӯҳи Корковадо ҳайкали 40-метраи Христ овезон аст. Шаҳр бо карнавалу майдони

футболи "Маракана"-и худ машхур гаштааст. Вале дар баробари ин, дар шаҳр нобаробариҳои зиёди иҷтимоӣ ба назар мерасанд.

Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон дар Бразилия сиёсати минтақавӣ гузаронида шуд, ки ҳадафи асосии он азхудкунии Амазония буд (Амазония 3/5 ҳиссаи қаламрави мамлакатро ишғол кардааст). Бо ҳамин мақсад 1,5 километр дуртар аз соҳил пойтахти нави мамлакат – ш. Бразилиа бунёд карда шуд, ки вай "қутби афзоиш" ва рамзи нави мамлакат гардид.

Солҳои 70 асри ХХ роҳи Трансамазония сохта шуд, ки вай "роҳи асосии воридшавӣ" буда, 5,5 ҳазор километр дарозӣ дорад, қад-қади он корхонаҳои истихроҷи маъдан, ҷўбтайёркунӣ, рамаҳои чорводорӣ, деҳаҳо ва ГЭС-ҳо тавлид шуданд. Вале азхудкуниҳои Амазония аксар ғайриоқилона ба роҳ монда шуда, боиси вайроншавии мувозинати экологӣ гардид. Даромади умумии маҳсулоти дохилии Бразилия 886,3 млрд (ба ҳар сар аҳоли 5580)-ро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Бразилия нисбат ба дигар давлатҳои Амрикаи Лотинӣ чӣ гуна мавқеъ дорад?
2. Бразилия аз кадом намуди сарватҳои зеризаминӣ бой аст?
3. Дар харита ҷойгиршавии аҳоли ва сарватҳои зеризаминиро нишон диҳед ва онро дар харитаи контурӣ қайд намоед.
4. Кадом соҳаҳои саноати мамлакат тахассуси онро муайян менамоянд?
5. Бо кадом давлатҳо рабобити иқтисодӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳои табиӣю иқтисодӣ сабаби пешрафти суръатнокии иқтисодиёти Бразилия гардиданд?
2. Аз чӣ сабаб Бразилия нисбат ба дигар давлатҳои рӯ ба инкишоф ба нишондиҳандаҳои нисбатан баланди иқтисодӣ ноил гашт?
3. Сабаби пойтахти Бразилия эълон шудани шаҳри Бразилиа дағ чист?

Аз нигоҳи шумо

Оё Бразилия вобаста ба шароитҳои табиӣ ва канданиҳои фойданок имконияти дар оянда зиёд намудани истихроҷи захираҳои табииро дорад?

Ба фикри шумо имконияти дар оянда ба катори давлатҳои мутаракқӣ дохилшавии Бразилия мавҷуд аст ё не?

МЕКСИКА

Масоҳаташ – 1958 км².

Аҳолиаш – 110,7 млн нафар.

Пойтахташ – Мехико.

Забони давлатӣ – испанӣ.

Воҳиди пулӣ – песо.

Мексика яке аз давлатҳои бузургтарини ҷаҳон буда, он ҷумҳурии федеративӣ мебошад. Ба ҳайати мамлакат 31 иёлат дохил шуда, рӯзи истиқлолияти он ба 16 сентябри соли 1810 рост меояд. Сарвари давлатро президент ба ўҳда дорад. Ҳокимияти қонунгузору парламент (конгресси миллӣ) аз ду палата: сенат (палатаи болоӣ) ва Палатаи депутатҳо (палатаи поёӣ) иборат мебошад.

Мексика аз шимол ва шимолу шарқ бо ИМА (дарозии сарҳад 3326 километр), дар ҷануб бо Гватемала (962 километр) ҳамсарҳад мебошад. Мексика аз ду тараф бо уқёнус баромад дорад, ки он барои инкишофи иқтисодӣ ва васеъ намудани равобиту тиҷорати берунӣ имконияти бузург ба амал овардааст. Қисми зиёди равобити берунӣ он бо ИМА ва давлатҳои Америкаи Лотинӣ ба амал бароварда мешавад.

Шароити захираҳои табиӣ. Мексика давлати кӯҳсор аст. Қисми зиёди масоҳати мамлакатро (қариб аз 2/3 ҳиссаи онро) паҳнкӯҳи Мексика ишғол кардааст, ки баландии он ба ҳисоби миёна 1000 то 2400 метрро ташкил менамояд. Релефи кӯҳӣ дар қисмати ҷанубии мамлакат барои пешрафти кишоварзӣ ва алоқаҳои иқтисодӣ мушкилӣ ба амал меорад. Дар 4/5 қисми масоҳати мамлакат аз сабаби кам будани боришот ба кишоварзӣ кам мусоидат мекунад. Роҳи асосии ҳалли ин мушкилот обёрии сунъӣ мебошад. Миқдори боришоти солона дар қисмати шимолӣ ва марказии мамлакат ҳамагӣ ба 25–100 мм мерасад. Дар қисмати ҷанубӣ ва хусусан ҷанубу шарқии он боришот ба 3000 мм мерасад, ки он сабаби асосии обхезиҳои калон мегардад. Ин сохтани иншоотҳои бузурги гидротехникиро талаб менамояд, ки он ба маблағгузориҳои калон эҳтиёҷ дорад.

Мексика аз захираҳои табиӣ ниҳоят бой аст. Дар ин ҷо қонҳои калони нефт, гази табиӣ, ангишт, нукра, тилло, мис, руҳ, сурб хеле зиёданд. Майдони бешазор 24% ва ҷарогоҳу марғзор бештар аз 39% қаламрави мамлакатро ишғол менамояд.

Аҳоли. Аҳолии Мексика зиёда аз 110 млн нафар буда, зичии миёнаи он дар 1 км² ба 56 нафар мерасад. Аксарияти аҳолиро метисҳои испану ҳиндуҳо – 55%, сипас ҳиндуҳо – 29% ва аврупоӣҳо – 15%-ро ташкил медиҳанд.

Забони асосии аҳоли испанӣ буда, дар баробари он забонҳои маҳаллӣ низ паҳн гардидаанд. Урбанизатсия дар Мексика бартарӣ дошта, дар шаҳрҳо аз 2/3 қисми аҳоли зиндагӣ мекунанд (ҳол он ки аҳолии шаҳр дар аввалҳои асри XX ҳамагӣ 10%-ро ташкил медод). Шаҳрҳои калон дар ҳамаи музофотҳои Мексика мавҷуданд, вале Мехико аз ҳама калонтарин буда, дар он 12 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунанд.

Ҳоҷагӣ. Мексика яке аз давлатҳои тараққикардаи Америкаи Лотинӣ ба шумор меравад. Дар таркиби кулли маҳсулоти умумӣ (аз соли 1940 то 2003) ҳиссаи истеҳсоли саноатӣ ба 2,5 баробар зиёд гардид, вале соҳаи кишоварзӣ бошад, нисбатан паст фурумад. Саноат аз 4/5 ҳиссаи талаботи дохилиро пурра таъмин мекунад. Солҳои охир Мексика дар пешрафти иқтисодӣ ба як қатор муваффақиятҳо ноил гашт, ки ин пеш аз ҳама ба роҳи пешгирифтаи мамлакат дар гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ва имконияти васеи инвеститсияи хориҷӣ алоқаманд аст. Соҳаи инкишофёфтаи саноати онро – саноати нафтӣ коркарди нафт, мошинсозӣ (махсусан автомобилбарорӣ), маъдани кӯҳӣ, металлургия, химия, бофандагӣ ва саноати хӯрокворӣ ташкил медиҳанд. Дар Мексика калонтарин маҷмӯи истеҳсоли нафтӣ газ барпо карда шудааст. Истихроҷи нафтӣ газ дар минтақаи назди соҳили халиҷи Мексика ва ҷанубу шарқии он ба роҳ монда шудааст. Дар ин ҷо соли зиёда аз 100 млн тонна нафт ва 40–50 млрд м³ газ истеҳсол карда мешавад ва бо сӯзишворӣ ноҳияҳои муҳимми иқтисодӣ ва марказӣ таъмин карда мешаванд. Дарозии умумии қубурҳои нафтгузаронӣ зиёда аз 15 ҳазор километрро ташкил медиҳад, тамоми шохаҳои Уқёнуси Ором ва дигар марказу шаҳрҳои бо нафтӣ газ таъмин менамояд. Дар асоси корхонаҳои нафтӣ газ соҳаҳои муҳимми нафтӣ химия тараққӣ ёфтааст. Иқтисодии калонтарин корхонаҳои металлургӣ дар қисмати шимолии мамлакат, ки дорои захираҳои калони металлҳои ранга ва маъдани оҳан мебошанд, ҷойгир шудаанд. Барои инкишофи металлургия ҳавзаи ангишти коксшавандаи Сабинас аҳамияти калон дорад. Дар қисмати ҷанубии мамлакат дар соҳили дарёи Балсас маҷмӯи калони истеҳсоли пӯлод барои содирот ба кор даромадааст.

Соҳаҳои саноати сабуку хӯрокворӣ дар ҷанубии суффақӯҳи Мексика ва ноҳияҳои кӯҳсори атроф инкишоф ёфтаанд. Мошинсозӣ

дар шаҳрҳои сераҳоли аз ҷумла аз 2/3 ҳиссаи соҳаҳои саноати коркардабароӣ дар агломератсияҳои Мехико, Монтеррей ва Гвадалахара ҷойгир шудаанд.

Дар соҳаи кишоварзӣ аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти умумӣ ба зироаткорӣ рост меояд. Инкишофи зироаткорӣ асосан ба обёрӣ вобастагӣ дорад (зиёда аз 4 млн га), ки аксар дар қисмати шимолӣ ва шимолу ғарбӣ раванқ ёфтааст. Ин ноҳияҳо 0,4–0,5 млн тонна пахта, 2,5 млн тонна гандум ва қисми зиёди сабзавоти мамлакатро медиҳанд. Дар қисмати ноҳияҳои ҷанубӣ плантатсияҳои зироатҳои тропикӣ (қаҳва, найшакар) мавқеи хосро ишғол мекунанд. Ноҳияҳои ҷанубии мамлакат аслан ба кишти зироати ҷуворимаққа (соле дар ин ҷо зиёда аз 10 млн тонна истеҳсол мешавад) машғуланд. Чорводорӣ дар минтақаи биёбон ва нимбиёбон инкишоф ёфта, дар наздикии шаҳрҳо бошад, чорвои ширдеҳ тараққӣ дода мешавад.

Мексика яке аз давлатҳои асосии тараққиёфтаи туризм мебошад. Ҳамсарҳадии он бо ИМА имконият медиҳад, ки соле миллионҳо америкоӣҳо баҳри саёҳати шаҳру ҷойҳои таърихӣ ва соҳилҳои баҳру уқёнус сафар кунанд. Туризм яке аз манбаи муҳими даромади мамлакат гардидааст.

Дар Мексика ҳамаи намудҳои нақлиёт тараққӣ ёфтаанд. Дарозии умумии роҳи оҳан 20680 километр, роҳи автомобилӣ 210 ҳазор ва обҳои дохилӣ бошад, 2900 километрро ташкил медиҳад. Даромади умумии маҳсулоти дохилӣ 728,2 млрд буда, ба ҳар сар аҳоли 7900 долларро ташкил менамояд.

Дар Мексика якҷанд ноҳияҳои иқтисодӣ таъсис ёфтааст, ки аз якдигар аз ҷиҳати дараҷаи инкишоф фарқ мекунанд.

Аз ҳама бештар ноҳияи назди пойтахт тараққӣ ёфтааст, ки он таъриху сабабҳои худро дорад. Ноҳияи наздисоҳилии Уқёнуси Ором (шимолу ғарб) бо соҳаҳои зироатҳои обёришаванда таҷассус пайдо намудааст.

Соҳили халиҷи Мексика ва ноҳияҳои ба он ҳамсарҳади ҷанубу шарқӣ бошанд, бо маҷмӯи энергетикӣ ва нафту гази худ машҳур мебошанд.

Савол ва супориш

1. Мексика ба кадом гурӯҳи давлатҳои Америкаи Лотинӣ дохил мегардад?
2. Дар харитани контури сарҳади Мексика ва мавқеи географии онро тасвир намоед.
3. Ал кадом намуди сарватҳои табиӣ ин мамлакат дар Америкаи Лотинӣ фарқ мекунад?
4. Тарзиби аҳолии Мексика чӣ гуна аст ва ба кадом омилҳо вобаста аст?

5. Дар харитаи контури® марказҳои муҳимми саноатии Мексикаро тавсир кунед.
6. Кадом соҳаҳои «ишғорарӣ» тахассуси кочагидорӣи Мексикаро муайян мекунанд?

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳои муҳимми иқтисодӣ сабаби тараққиёти суръатнокии Мексика гардидаанд?
2. Аз чӣ сабаб иқтисодиёти Мексика ба инвестицияи хориҷӣ ниёз дорад?
3. Дар оянда метавонад, ки туризм ба соҳаи боз ҳам даромадноки мамлакат табдил ёбад?

Аз ишғоҳи шумо

Кадом соҳаҳои истехсоли саноатии Мексика дар оянда метавонанд нақшаи аввалиндарачаро ба ўҳда гиранд?

Оё масъалаҳои экологӣ метавонанд дар шаҳрҳои саноатӣ тезу тунд шаванд?

КУБА

Масоҳаташ – 111,5 ҳазор км².

Аҳолиаш – 12,2 млн нафар.

Пойтахташ – Гавана.

Забони давлатӣ – испанӣ.

Воҳиди пулӣ – песо.

Мамлакати Куба дар байни давлатҳои дар ҷазира ҷойгиршудаи Америкаи Марказӣ калонтарин мебошад. Ҷазираи Куба аз ғарб ба шарқ ба масофаи 1250 километр кашол ёфтааст. Қисми ҷанубии соҳили онро баҳри Кариб, ҷанубу ғарбии онро халиҷи Юкатан ва қисми шарқии онро бошад, халиҷи хурд аз ҷазираи Гаити ҷудо мекунад. Дар шимол Кубаро аз ИМА халиҷи Флорида ҷудо кардааст.

Шароити захираҳои табиӣ. Куба табиати бою рангин дорад. Христофор Колумб баъди кашфи Куба онро зеботарин ҷазираи уқёнус номид. Худуди Кубаро аслан ҳамворӣ ишғол карда, баландӣ ва кӯҳҳо масоҳати камро дар бар мегиранд. Аз сарватҳои табиӣ дар ин ҷо бештар никел, кобалт, мис, марганетс, хром воমেҳӯрад.

Куба иқлими гарм дошта, ҳарорати солона ба 25 дараҷа, миқдори боришоти солона бошад, ба 1380 мм мерасад. Дар ноҳияҳои кӯҳсор ҳарорат нисбатан салқин аст.

Аҳоли. Аҳолии Куба 12,2 млн буда, зичии миёнаи он дар 1 километри мураббаъ ба 98 нафар мерасад. Асосан аҳолии он дар натиҷаи бо ҳам омехташавии наҷодҳои ҳархела ташаккул ёфтааст. Дар ин ҷо ду гурӯҳи этникии калон – мулатҳо (51% аҳоли) ва аврупоӣҳо (37%) зиндагӣ мекунанд. Боқимондаи онро африқоӣҳо ва чинӣҳо ташкил менамоянд.

Дараҷаи урбанизатсия хеле калон аст, вале шаҳрҳои хурду миёна бартарӣ дорад. Аз 2/3 қисми аҳолии шаҳрҳо дар қисмати агломератсияи Гаванаи калон маскан гирифтаанд.

Ҳоҷагӣ. Иқтисодиёти Куба мутамарказӣ буда, сектори давлатӣ бартарӣ дошта, он асосан ба соҳаи кишоварзӣ ва тиҷорати берунӣ алоқаманд аст. Дар тақсимои географии меҳнат Куба ба истеҳсоли қанд тахассус пайдо намудааст. Ҳар сол 5–7 млн тонна қанд истеҳсол карда мешавад. Он ҳиссаи асосии содироти мамлакатро ташкил медиҳад. Плантатсияҳои найшакар аз 1/7 қисми масоҳати мамлакатро ишғол намудаанд. Давраи асосии ҳосилгункунӣ (сафра) ба моҳҳои ноябр то май рост меояд. Дар мамлакат зиёда аз 150 заводи қанд вучуд дорад. Аз зироатҳои ба экспорт тайёршаванда ҷои муҳимро зироатҳои ситрусӣ ва тамоку мегиранд. Ҳоло чорводорӣ ва моҳидорӣ низ тараққӣ кардааст. Дар Куба соҳаи саноати маъдани кӯҳӣ ба соҳаи тахассуси саноатӣ табдил ёфтааст. Хусусан коркарди маъдани никелу кобалт хеле инкишоф ёфтааст ва он аз қисмати шимолу шарқии мамлакат истихроҷ карда мешавад.

Солҳои охир Куба алоқаҳои тиҷоратии хориҷии худро бо давлатҳои Америкаи Лотинӣ ва Чин пурзӯр карда истодааст. Дар баробари инкишофи истеҳсоли қанду маъдани никел ба тараққиёти саноати хӯрокворӣ низ диққати муҳим дода мешавад.

Асоси нақлиёти Кубаро роҳи оҳан ва автомобилгард ташкил медиҳад, ки онҳо асосан аз ғарб ба шарқии мамлакат кашол ёфтаанд. Дарозии умумии роҳи оҳан 12,9 ҳазор километр, автомобилӣ 26,4 ҳазор километр ва роҳи обҳои дохилӣ ба 240 километр мерасад. Бандарҳои муҳими мамлакат: Гавана, Карденас, Мансанило, Мантансас ва Сантяго-де-Куба мебошанд.

Дар хоҷагии Куба нақши асосиро Гаванаи калон мебозад, ки он аз 1/2 ҳиссаи маҳсулоти саноатии мамлакатро (ғайри қанд) медиҳад. Ҳоло нақши ноҳияҳои марказӣ ва шарқӣ низ зиёд шуда истодааст. Даромади умумии маҳсулоти дохилии Куба 14 млрд (ба ҳар сари аҳоли 1260) долларро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Мавқеи географии Куба чӣ гуна аст?
2. Аз кадом намуди сарватҳои зери заминӣ бой аст?
3. Кадом соҳаҳои саноатӣ дар Куба инкишоф ёфтаанд?
4. Дар ҷаритаи контурӣ қонҳои калонтарини маъдани никел, кобальт, мис марганец ва марказҳои саноатии Кубаро тасвир намоед.
5. Бо кадом давлатҳо Куба бештар равабита иқтисодӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Сабаби пешрафти соҳаҳои иқтисодии Куба дар чист?
2. Чаро дар Куба соҳаи саноати маъдани кӯҳӣ ба соҳаи таҳассуси саноатӣ табдил ёфтааст?
3. Аз чӣ сабаб тиҷорати хориҷии Куба бештар бо Чин ривож меёбад?

Аз ҷиғҳи шумо

Кадом роҳҳои беҳтар намудани муносибатҳои иқтисодии Куба бо дигар давлатҳои Амрикаи Лотинӣ ва Аврупо вучуд доранд?

ФАСЛИ VI

МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ УМУМИЧАҲОНӢ

Муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ чӣ аҳамият доранд? Дар байни қадом давлатҳо иттиҳоди баланди иқтисодӣ вуҷуд дорад? Чӣ гуна интегратсияи иқтисодӣ ба тараққиёти давлатҳои алоҳида таъсири мусбӣ мерасонад?

Муносибатҳои иқтисодии умумичаҳонӣ аз системаи алоқаҳои гуногуни иқтисодиёти миллии мамлакатҳои гуногун иборат буда, асосан ин муносибатҳоро тақсимои байналхалқии меҳнат ташкил медиҳад. Ин муносибатҳо қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи тараққиёти хоҷагии ҷаҳон мебошанд.

Суръати тараққи муносибатҳои иқтисодии умумичаҳонӣ аз суръати афзоиши истехсолоти моддӣ пеш аст, ки ин аз байналмиллалӣ гардидани ҳаёти хоҷагӣ шаҳодат медиҳад.

Дар муносибатҳои иқтисодии умумичаҳонӣ нақши асосиро Шимол мебозад, ки дар он тамоми шаклҳои муносибатҳои иқтисодӣ (алалхусус дар шароити ҳамдигаршавӣ) аз ҳама бештар инкишоф ёфтаанд. Ҷануб бошад, дар ин алоқаҳо мавқеи сусттар дорад. Албатта, баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ мавқеи бисёре аз мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ дигаргун шуда, нақши онҳо дар алоқаҳои иқтисодии умумичаҳонӣ назаррас гардид. Вале ин ҳолат то ҳол ба таври бояду шояд ба амал наомадааст. Аз ҳамин сабаб мамлакатҳои Ҷануб кӯшиши худро баҳри барқароркунии Тартиботи Нави иқтисодии ҷаҳонӣ пурзӯр карда истодаанд.

Дар шароити имрӯза масъалаи муносибатҳои Шимол-Шимол ва Ҷануб-Ҷануб низ аҳамияти бузург пайдо кардааст. Дар ин муносибатҳо мамлакатҳои иқтисодиёти гузарандадошта мақоми хоса доранд.

Мамлакатҳои ба алоқаҳои иқтисодии умумичаҳонӣ аз ҳама бештар вобаста бударо мамлакатҳои иқтисоди кушода дошта номидаанд. Дараҷаи кушодагии иқтисодиётро аз рӯи квотаи содиротӣ (ҳиссаи содирот дар ҷамъи маҳсулоти дохилӣ) муайян мекунад. Ин квота дар баъзе мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо ва мамлакатҳои нави саноатии Осиё бештар мушоҳида карда мешаваду дар мамлакатҳои бозори дохилиашон ҳаҷми калондошта – камтар. Масалан, квотаи содиротӣ дар Сингапур то ба 70%, дар Белгия ва Нидерландҳо – 55–60%, дар Фаронсаю Олмон – 25–30%, дар ИМА фақат 10 фоизро ташкил медиҳад.

Яке аз падидаҳои кушода будани иқтисодиёт дар шароити ҳозира ташкил намудани Мавзеъҳои озоди Иқтисодӣ аст, ки ин мавзеъҳо аз ноҳия ё шаҳри дорои мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ иборатанд. Дар ин мавзеъҳо тартиботи имтиёзноки андози гумрукӣ муқаррар карда шудааст. Ҳадафи асосии ин имтиёзҳо бештар ҷалбкунии захираҳои молиявӣ, моддӣ, технологӣ ва меҳнатӣ мебошанд. Мавзеъҳои озоди Иқтисодӣ, қабл аз ҳама ба нияти ҷалбкунии сармояву технологияи нави хориҷӣ, зиёдкунии асборири ва ғайи гардонидани бозори дохилӣ бо молҳо ва хизматҳои бо рақобат тобовар таъсис дода мешаванд. Охири солҳои 70 асри ХХ шумораи чунин мавзеъҳо ба 3 ҳазор расида будо дар онҳо бештар аз 3 млн нафар одам шуғл дошт. Айни замон ба ҳиссаи мавзеъҳои озоди иқтисодӣ 1/4 ҳиссаи муомилоти ҷаҳонии мол рост меояд. Ин мавзеъҳои аз ҳама бештар дар Чин ва мамлакатҳои нави саноатии Осиё амал мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои фарқноки амали хоҷагии ҷаҳонии имрӯза торафт бештар аз пеш тараққикунии муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ мебошад. Онро дар васею чуқуршавии муносибатҳои иқтисодии байни мамлакатҳо, гурӯҳи мамлакатҳо, ширкат ва ташкилотҳои алоҳида мебинем. Сабабгори ин хусусият инҳоянд: байналмилаликунии истеҳсолот, тараққиӣ бемисли ва интегратсияи ноҳияҳо, тезу тундшавии масъалаҳои глобалӣ.

Омилҳои асосии тараққиӣ муносибатҳои иқтисодию умумиҷаҳонӣ пайдоиши муносибатҳои пулию молӣ, кашфиётҳои бузурги географӣ, васеъшавии миқёси истеҳсолот, тараққию такмили воситаҳои нақлиёт ва ғайраҳо мебошанд.

Шаклҳои муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ торафт мухталиф мегарданд. Зеро пешравии ҳар кадом мамлакати ҷаҳон ба дараҷаи иштироки он дар муомилоти ҷаҳонии боигариҳои моддию маънавӣ вобастагии зич дорад. Имрӯз ҳеҷ ягон мамлакат, ҳатто тараққиқардатарин ҳам, ба истеҳсоли яхела самаранокии тамоми маҳсулотҳои ҳозиразамон қодир нест. Ҳамин тариқ, замони ҷудогиҳои миллӣ, сарбастагии хоҷагии давлатҳо бе бозгашт паси сар шуданд.

Яке аз шаклҳои қадимаи муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ тиҷорати байналхалқӣ буда, дар ибтидои пайдоиши худ миқёси маҳдуд дошт. Зеро дар он давраҳо истеҳсолот симои натуравӣ дошт ва асосан барои қонеъгардонии талаботи аҳоли амал мекард. Васеъшавии тиҷорати беруна ба давраи сармоядорӣ, махсусан дар давраи саноати калони мошинӣ рост меояд. Дар замони пешрафти илмию техникӣ вай набзи нав пайдо намуда, аз суръати афзоиши

истеҳсолот хеле пеш гузаштааст, ки ин аз васеъшавии тақсимооти географии меҳнат дарак медиҳад. Солҳои 1950–1990 гардиши тиҷорати ҷаҳонӣ 73 баробар, яъне аз 150 млрд доллар то ба 11 трлн доллар зиёд шудааст. Дар замони РИТ таркиби тиҷорати ҷаҳонӣ тағйир ёфтааст. Ҳиссаи молҳои тайёр торафт зиёд ва ҳиссаи ашёи хому хӯроқворихо кам шуда истодааст. Дар байни молҳои тайёр маҳсулотҳои илмталаб (электроникӣ, электротехникӣ, автомобил ва ғайра) мавқеи калонро соҳиб шудаанд.

Тиҷорати хизмат нисбат ба тиҷорати мол тез афзуда, ба он ҳиссаи 1/4 қисми тамоми тиҷорати ҷаҳонӣ рост меояд.

Тиҷорати хизмат низ ҳодисаи нав нест. Хизматрасониҳои нақлиётӣ таърихи қадима дорад, ки хизматрасониҳои киштиҳои хориҷӣ ва кироҷунии киштиҳои баҳрӣ аз ҳамин қабиланд.

Мамлакатҳои "кироқашӣ баҳрӣ" (Юнон, Олмон, Англия, Фаронса, Голландия, Шветсия, Дания, Норвегия) флоти баҳрии худро ба хизмати борқашони байнибандари дигар мамлакатҳо медиҳанд.

Дар замони ҳозира хизматрасониҳои сохтмонӣ, сугуртавӣ, намоишӣ, кироҷи кино, иҷораи таҷҳизотҳои илмӣ ва истеҳсолӣ, лоиҳақашӣ муҳандисӣ, коркардабароии ахбори илмӣ, истифодаи алоқаҳои кайҳонӣ пайдо шуда, хеле тез паҳн шудаанд. Мубодилаи таҷрибаҳои истеҳсолӣ, ки ба худ номи байналхалқии "ноу-хау" гирифтаанд, шакли махсус шудаанд. Футболбозону хоккеистҳо ва дигар варзишгарон дар командаҳои бонуфузи дигар мамлакатҳо бозӣ карда истодаанд.

Географияи тиҷорати байналхалқӣ бетағйир намондааст. Бо вуҷуди ин ҳоло ҳам ҷои яқум дар ихтиёри мамлакатҳои тараққиқардан Ғарб буда, ҳиссаи онҳо дар тиҷорати ҷаҳонӣ ба 70% мерасад. Ҷои тааҷҷуб нест, ки ба қатори "даҳтӯи аввал" мамлакатҳои "ҳафтгона" мансубанду баъди онҳо – Нидерландҳо, Белгия, Корея. Аз ҳама пешсаф ИМА буда, вале аз нигоҳи "баланси тиҷорат" (нисбати нархи молҳои воридотӣ ба молҳои содиротӣ) қафо мемонад.

Муомилоти калони мол байни ҳуди ҳамин мамлакатҳо ба амал меояд. ИМА–Канада, ИМА–Ҷопон, Олмон–Фаронса. Дар тиҷорати байналхалқӣ ҷои дуюмро мамлакатҳои Ҷануб ишғол кардаанд, ки дар он ҳиссаи мамлакатҳои нави саноатии Осиё ва ташкилоти ОПЕК зиёд аст. Ҷои сеюм ба мамлакатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда мансуб аст дар он мавқеи Чину Россия назаррас аст.

Дар бозори ҷаҳонии мол рақобатнокӣ зиёд аст, ки онро "ҷанги тиҷоратӣ" номидаанд. Масалан, содироти автомобилҳои Ҷопон, ки инҳо самаранок, боваринок, бароҳат ва аз нигоҳи экологӣ тозатар буданд, солҳои 80 асри ХХ боиси он гардид, ки дар ИМА ҳар як

автомобили панҷум тамғаи ширкатҳои ҷопонӣ дошт. Ширкатҳои ҷопонии "Хонда" ва "Нисан" дар ИМА заводҳои автомобилбарории худро сохтанд.

Баҳри танзими савдои умумиҷаҳонӣ Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тиҷорат (ТУТ) таъсис дода шудааст, ки ба он ҳоло бештар аз 130 давлат аъзо мебошанд ва ба ҳиссаи онҳо 9/10 қисми тиҷорати ҷаҳонӣ рост меояд.

Ба қатори дигар шаклҳои хеле муҳимми муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ муносибатҳои қарзӣю молиявӣ шомил аст. Ин шакл нисбатан ҷавон буда, вале имрӯз аҳамияти аввалиндараҷа пайдо кардааст ва ҳоло қариб тамоми олами иқтисодиро фаро гирифтааст. Соҳиби асосии ин шакл ширкатҳои Трансмиллӣ мебошанд.

Агар арзиши молҳои содиротӣ аз арзиши молҳои воридотӣ боло бошад, баланси тиҷорат фаъол аст ва баръаксаш – баланси тиҷорат ғайри фаъол.

Муносибатҳои қарзӣю молиявӣ дар шакли қарздиҳӣ, содироти сармоя, махсусан дар шакли инвеститсияи бевосита ифода меёбанд. Охири солҳои 90 асри ХХ ҳаҷми чунин инвеститсияҳои дар ҷаҳон ҷамъшуда аз 3 трлн доллар зиёд буд.

Географияи соҳаи маблағгузорӣ (ё ки мигратсияи сармоя) тағйиротҳои зиёдро аз сар мегузаронад. Пеш аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон самти маблағгузорӣ асосан аз мамлакатҳои тараққикарда ба мамлакатҳои рӯ ба инкишоф буду ин сармоя асосан дар соҳаҳои саноати истихроҷ ва плантатсияҳо гузошта мешуд. Дар замони РИТ маблағгузорӣ ба соҳаҳои илмталабу хизмат самаронотар гардид. Роҳи асосии ҳаракати сармояро муносибат байни давлатҳои ИМА, Аврупои Ғарбӣ ва Ҷопон муайян мекунад, ки дар байни инҳо аз рӯи миқёси амалиётҳои молиявӣ Аврупои Ғарбӣ (Англия, Олмон, Фаронса, Нидерландҳо) дар ҷои аввал, ИМА дар ҷои дуюм ва Ҷопон дар ҷои сеюм меистад.

Вазъи молиявии Ҷануб ташвишовар аст қарзи умумии онҳо аз 2 трлн доллар гузаштааст. Бо вучуди он имрӯз дар Ҷануб ду маркази калони содироти сармоя ташкил ёфтааст. Якумини он дар мамлакатҳои содиркунандаи нефт амал мекунад. Аз ин мамлакатҳо нефт ба Аврупо, мамлакатҳои Осиё ва Африка фиристода мешавад. Маркази дуюм дар мамлакатҳои "шербачаҳои осийӣ" (Сингапур, Гонконг, Тайван) таъсис дода шудааст.

Аз мамлакатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда дар бозори молиявии ҷаҳон Чин ва Россия мавқеи намоён доранд. Чин, дар баробари ҷамъкунии сармояи хориҷӣ, барорандаи сармоя низ мебошад. Россия бошад, танқисии молиявӣ мекашад ва барои аз

мамлакатҳои Ғарб гирифтани мадади молиявӣ кушиши зиёде дорад.

Танзимгарони ҳаракати байналхалқии сармоя Бонки байналхалқии азнавсозӣ ва тараққиёт (ББАТ) ва Захираи Асъори Байналхалқӣ (ЗАБ) мебошанд.

ББАТ қариб 170 аъзо дошта, фаъолияти худро ба лоиҳаҳои сохтории дарозмуддат чамъ овардааст. Ин ташкилот ба гурӯҳи Бонки умумиҷаҳони мансуб аст. ЗАБ ташкилоти асъорию қарзии байниҳукуматӣ буда, баҳри батартибории муносибатҳои асъорӣ-молиявӣ байни мамлакатҳо, ниғаҳдории қурбии асъорҳо ва ёрии асъорӣ расонидан ба мамлакатҳои ниёзманд таъсис дода шудааст ва 180 мамлакат, аз ҷумла Тоҷикистон, аъзои он мебошанд.

Аз сабаби дар соли 1997 пайдо шудани бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ дар мамлакатҳои Ассотсиатсияи давлатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё (АСЕАН) ва баъд дар Ҷумҳурии Корея, Ҷопон ва дигар мамлакатҳои ҷаҳон вазифаи ин ташкилот мураккабу вазнин гардид. Аз ин сабаб охири солҳои 90 асри XX масъалаи зарурияти ислоҳот дар тамоми низоми молиявӣ ҷаҳон ба миён гузошта шудааст.

Шакли муҳимми муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ ҳамкориҳои истеҳсолии байналхалқӣ буда, онҳо дар намудҳои гуногун ба амал бароварда мешаванд. Инҳо, қабл аз ҳама, маҳсусгардонӣ ва кооператсиякунонии истеҳсолот ва истеҳсоли якҷояи маҳсулот дар асоси бисёртарафа мебошанд. Ду шакли аввал бештар дар соҳаи автомобилсозӣ паҳн шудаанд. Тайёрии мамлакатҳои Фаронса, Англия, Олмон, Испания оид ба амалбарории лоиҳаи истеҳсоли якҷояи азобуси А-320 аз амсоли ҳамин аст. Ҳар кадом мамлакат қисми алоҳидаи тайёро истеҳсол мекунад ва васли пурраи ин қисмҳо дар шаҳри Тулузаи Фаронса ба амал меояд.

Ҳамкориҳо дар ҷодаи якҷоя сохтани объектҳои ҳамаҷиғ, таъсиси корхонаҳои шарикӣ низ аз шаклҳои паҳншудаи ҳамкориҳои истеҳсолианд.

Дар шароити РИТ ҳамкориҳои илмӣю техникӣ хеле васеъ паҳн шуда истодааст, ки он ба ҷорикунии комёбиҳои нави илму техника, самаранокона истифодабарии бойгариҳои табиӣ ва ғайраро мусоидат мекунад. Ин шакли муносибатҳо дар тиҷорати литсензияю патентҳо, ахбор оид ба амалбарории якҷояи лоиҳаҳо, тадқиқотҳои илмӣ, ҳифзи муҳити атроф зоҳир мегардад.

Солҳои охир сайёҳати байналхалқӣ бо суръати калон паҳн гардида, ба шакли муҳимми муомилоти хизмат табдил ёфтааст. Омилҳои асосии ба ин ҳолат боисшуда тараққии қувваҳои истеҳсолкунанда, қабл аз ҳама, тақмили воситаҳои нақлиёт, тараққии

урбанизатсия, болоравии сатҳи зиндагии мардум мебошанду ҳаваси дониستاني дигар мамлакатҳо ва халқҳо ба одамон хуш омадааст.

Сайёҳати байналхалқиро аз нигоҳи: а) мақсад ба сайёҳатҳои рекреатсионӣ (саломаткунӣ); б) экскурсионӣ (донистагирӣ); в) корӣ (хизматӣ); г) илмӣ; аз нигоҳи тарзи ҳаракат – автомобилӣ, роҳи оҳанӣ, баҳрӣ, ҳавой, дарёӣ ҷудо кардаанд. Дар авҷгирии сайёҳат афзоиши "саноати сайёҳ" нақши муҳимро мебозад, ки ба он шабакаи меҳмонхонаҳо, кемпингҳо, фирмаҳои сайёҳатӣ, хизматҳои ахборию рекламӣ, корхонаҳои истеҳсоли савғотӣ ва ғайраҳо мансубанд.

Ногуфта намонад, ки сайёҳати байналхалқӣ барои баъзе мамлакатҳо сарчашмаи хеле муҳимми даромад аст. Ин даромад дар як сол дар миқёси дунё ба 500 млрд доллар расидааст. Аз рӯи ҳаҷми даромади мутлақ дар ҷои аввал ИМА буда, вале аз рӯи ҳиссаи ин даромад дар ҷамъи маҳсулоти дохилӣ мамлакатҳои "курортӣ", ки аз ҳисоби фурӯши хизмати сайёҳонӣ зиндагӣ доранд, пешсафанд.

Аврупо минтақаи асосии сайёҳони хориҷаро ҷалбкунанда мебошад, ки дар байни он мамлакатҳо "сегонаи калон" – Испания, Фаронса ва Италия мавқеи асосӣ доранд.

Дар байни мамлакатҳои Осиё кишварҳои Малайзия, Таиланд, Чин, дар Америкаи Шимолӣ – ИМА, дар Америкаи Лотинӣ – Мексика ҷалбкунандагони асосии сайёҳон мебошанд.

Охири асри XX ва саршавии асри XXI на танҳо зиёдшавии одии миқёси фаъолияти хоҷагии мамлакатҳои алоҳида ва тамоми иқтисодиёти ҷаҳон, балки инчунин васеъшавии алоқаҳо байни мамлакатҳои гуногун, чуқуршавии тақсимооти байналхалқии меҳнат, торафт байналмилалитардӣ ҳаёти хоҷагӣ, пайдоишу тараққии гурӯҳҳои интегратсионӣ, авҷи инқилоби илмӣ-техникӣ мебошад. Ҳақиқатан ягон мамлакате нест, ки вай ба низоми муносибатҳои иқтисодӣ ва бо ҳам вобастагӣ дохил нашуда бошад.

Хоҷагии ҷаҳони охири асри XX ба усулҳои нави истеҳсолоти ҷамъиятию постиндустриявӣ, ба ҷамъияти ахборию илмӣ табдилёбии мамлакатҳои тараққиқардатарин соҳиб гардид. Маҳз ҷараёни иҷтимоикунонӣ дар вазъияти имрӯза омили ҳалкунанда гардидааст. Дар тарзи нав равиши асосӣ якҷоякунии комёбиҳои РИТ бо воситаҳои бозории майли иҷтимоӣ дошта мебошад.

Аломатҳои асосии ҳоси ҷамъияти постиндустриявӣ чунинанд: 1) дар соҳаи иқтисодӣ ин гузариш аз истеҳсоли молҳо ба истеҳсоли хизмат; 2) дар соҳаи шуғл бошад бартарӣ доштани коркунони меҳнати фикрӣ; 3) дар соҳаи илм истифодаи самаранок ва бо ҳам мувофиқ намудани тадқиқотҳо, ки ба тараққии истеҳсолоти илмталаб мусоидат мекунад; 4) дар соҳаи идоракунӣ бояд қабули қарорҳо дар

асоси техникаю технологияи ахборӣ суръат гиранд; 5) дар соҳаи экология ин муқарраркунии назорати боваринок аз болои даҳолати инсон ба муҳити атроф мебошанд.

Давраи гузариш ба асри XXI барои хоҷагии умумичаҳонӣ давраи нигоҳдории суръати мӯътадили афзоиши иқтисодӣ, баландшавии нақши омилҳои беруна дар тараққиёти хоҷагӣ, глобаликунонии бозорҳои молиявӣ ва пурзӯршавии бо ҳам вобастагии иқтисодиёти миллӣ, афзоиши соҳаи хизмат, мӯътадил гардидани усулҳои ҳамкориҳои байнидавлатӣ мебошад.

Савол ва супориш

---

1. Нақшаи шаклҳои асосии муносибатҳои иқтисодии умумичаҳониро кэшед. Қадоме аз ин шаклҳо таърихи қадим ва нав доранд?
  2. Мамлакатҳои асосии содироткунандаи сармоя қадомҳоянд?
  3. Тағйиротҳои географии мигратсияи сармоя дар чӣ ифода меёбанд?
  4. Таъсири қарзи берунаи байналхалқӣ ба мигратсияи сармоя дар чӣ ифода меёбад?
  5. Нақши сайёҳати байналхалқиро дар иқтисодиёти кишваратон шарҳ диҳед.
-

ЗАМИМА 1

МАМЛАКАТҲОЕ, КИ ЗАХИРАҲОИ БУЗУРГТАРИНИ НЕФТ ДОРАНД

Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда, млрд т.	Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда, млрд т.
Арабистони Саудӣ	35,8	Мексика	4,0
Россия	20,0	Ливия	3,8
Ироқ	15,1	ИМА	3,7
Қувайт	13,3	Чин	3,3
АМА	12,6	Норвегия	1,2
Эрон	12,3	Алҷазоир	1,2
Венесуэла	11,1		

ДАВЛАТҲОИ ДОРОИ ЗАХИРАҲОИ БУЗУРГТАРИНИ ГАЗИ ТАБИИ

Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда, трлн м ³	Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда, трлн м ³
Россия	48,1	Нигерия	3,3
Эрон	20,9	Ироқ	3,1
Катар	8,5	Норвегия	3,0
АМА	5,8	Малайзия	2,4
Арабистони Саудӣ	5,7	Чин	2,1
Има	4,7	Мексика	1,9
ИМА	4,1	Нидерландҳо	1,8
Индонезия	3,5	Қувайт	1,5

ТАЪМИНОТИ ЗАМИНҲОИ КИШТ ДАР САТҲИ НОҲИЯҲОИ КАЛОНИ ҶАҲОН (БА САРИ АҲОЛӢ)

Ноҳия	Таъминот, га	Ноҳия	Таъминот, га
ИДМ	0,80	Америкаи Шимолӣ	0,60
Аврупои Ғарби	0,25	Америкаи Ҷанубӣ	0,35
Осиёи хориҷи	0,13	Австралия ва Океания	1,80
Африка	0,22	Тамоми ҷаҳон	0,20

ДАВЛАТҲОИ ДОРОИ ЗАҲИРАҲОИ БУЗУРГТАРИНИ АНГИШТ ВА МАЪДАНИ ОҲАН

Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда ангишт, млрд т	Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда, маъдани оҳан, млрд т
ИМА	445	Россия	25
Чин	296	Чин	25
Россия	202	Украина	22
РАЦ	116	Австралия	18
Австралия	116	Канада	12
РФГ	106	Бразилия	8
Ҳиндустон	78	Қазоқистон	8
Украина	47	ИМА	7
Британияи Кабир	45	Шветсия	4
Қазоқистон	34	Ҳиндустон	3

ГИДРОПОТЕНЦИАЛИ ИҚТИСОДИИ ҶАҲОНИ ВА ИСТИФОДАИ ОН

Ноҳия	Ҷамғғй		Аз он ҷумла — истифо- дашуда, %
	Млрд кВт-соат	Ба ҳисоби, %	
ИДМ	110	11,2	20
Аврупои Ғарби	710	7,3	70
Осиёи хориҷӣ	2670	27,3	14
Африка	1600	16,4	3
Америкаи Шимолӣ	1600	16,4	38
Америкаи Лотинӣ	1900	19,4	16
Австралия ва Океания	200	2,0	18
Тамоми ҷаҳон	9780	100,0	21

**МАМЛАКАТҲОЕ, КИ БЕШТАР БА АТМОСФЕРА
ГАЗИ КАРБОН МЕПАРТОЯНД**

Мамлакат	Ҳаҷми партов, млн т	Мамлакат	Ҳаҷми партов, млн т
ИМА	4900	Канада	400
Чин	2700	Италия	400
Россия	2100	Фаронса	350
РФГ	850	Мексика	330
Ҳиндустон	750	Қазоқистон	300
Украина	600	РАҚ	300
Британияи Кабир	550	Ҷумҳурии Корея	300

РАФТИ АФЗОИШИ ШУМОРАИ АҲОЛӢ ДАР ҶАҲОН

Солҳо	Аҳоли, млн нафар	Афзoiш дар даҳсолаҳо, млн нафар	Афзoiши мутлақи солона, млн нафар	Афзoiши миёнаи солона, %
1950	2515	220	22	1,6
1960	3019	504	50	1,8
1970	3698	679	68	2,0
1980	4450	752	75	1,8
1990	5292	842	84	1,7
2000	6261	969	97	1,6
2010 (пешгӯӣ)	7190	929	93	1,4
2020 (пешгӯӣ)	8000	810	81	1,3

СУРЪАТИ АФЗОИШИ АҲОЛӢ, %

Солҳо	1950–55	1965–70	1990–95	2010–15
Ҷаҳон	1,7	1,99	1,57	1,20
Мамлакатҳои тараққи карда	1,20	0,81	0,40	0,18
Мамлакатҳои рӯ ба тараққи	2,05	2,36	1,88	0,41
Мамлакатҳои Африка	2,22	2,65	2,81	2,50
Осиё	1,89	2,44	1,70	1,14
Аврупо	0,79	0,67	0,27	0,14
Америкаи Лотинӣ	2,70	2,58	1,84	0,18
Америкаи Шимолӣ	1,80	1,13	1,06	0,66

ТАҚСИМОТИ АҲОЛИИ ҶАҲОН ДАР ГУРҶИ МАМЛАКАТҲО ВА МИНТАҚАҲО

	1950	1970	1990	2010
Ҷаҳон, млн нафар	2516,2	3697,0	5295,0	8472,0
%	100,0	100	100	100
Мамлакатҳои тараққи карда	33,1	28,4	21,9	16,6
Мамлакатҳои рӯ ба инкишоф	669	71,6	77,1	83,4
Африка	8,8	9,8	12,1	18,7
Осиё	54,7	56,8	58,9	57,8
Чин	22,1	22,5	21,8	18,2
Ҳиндустон	14,2	15,0	16,0	16,5
Америкаи Лотинӣ	6,6	7,6	8,3	8,3
Америкаи Шимолӣ	6,6	6,1	5,2	4,3
Аврупо	15,8	11,1	9,6	6,4
Океания	0,5	0,5	0,5	0,5

ШУМОРАИ МАРДҶО ВА ЗАНҶО
(ҳазор нафар)

МАМЛАКАТҶО	СОЛҶО	ҶАМЪИ АҶОЛӢ	АЗ ҶУМЛА		ДАР ҶАМЪИ УМУМИИ АҶОЛӢ, %	
			МАРДҶО	ЗАНҶО	МАРДҶО	ЗАНҶО
Россия	1997	146740	68824	77916	46,3	53,1
Австралия	1995	18054	8990	9069	49,7	50,2
Австрия	1995	8046	3902	4144	48,5	51,5
Аргентина	1995	34768	16977	17791	48,8	51,2
Белгия	1990	9967	4820	5097	48,9	51,1
Булғория	1994	8427	4130	4297	49,0	51,0
Бразилия	1996	157821	77929	79942	49,4	51,6
Англия	1995	58606	28728	29878	49,0	51,0
Венгрия	1995	10229	4894	5335	47,8	52,2
Олмон	1995	81661	39731	41930	48,2	51,3
Дания	1996	5262	2598	2664	49,4	50,6
Ҷиндустон	1993	883910	4591157	424253	51,9	48,1
Италия	1995	57301	27804	29497	48,5	51,5
Канада	1995	19606	14664	14942	49,5	50,5
Чин	1990	1130511	581821	548690	51,5	48,5
Мексика	1995	90487	44846	45641	49,6	50,4
НидерландҶо	1995	15459	7645	7814	49,5	50,5
Норвегия	1992	4286	2120	2166	49,5	50,5
Лаҳистон	1994	38544	18763	19781	48,7	51,3
Корея	1995	44554	22375	22197	50,2	49,8
Руминия	1995	22581	11124	11557	49,1	50,9
ИМА	1996	265284	129810	135474	48,9	51,5
Туркия	1996	626997	31691	31006	50,5	49,5
Финляндия	1995	5108	2487	2621	48,7	51,3
Фаронса	1993	57527	28018	29509	48,7	51,3
Шветсия	1995	8837	4366	4471	49,4	50,6
Ҷопон	1996	125570	61547	63996	49,0	51,0

МЕГАПОЛИСҲОИ КАЛОНТАРИНИ ҶАҶОН

ШАҲР-МЕГАПОЛИС	МАМЛАКАТ	ШУМОРАИ АҶОЛӢ
1. Мехико-Сити	Мексика	27,6 млн н.
2. Токио-Иокагама	Ҷопон	23,8 млн н.
3. Сан-Пауло	Бразилия	21,5 млн н.
4. Нью-Йорк	ИМА	9,5 млн н.
С. 2025 (ПЕШГУӢ)		
1. Мехико-Сити	Мексика	96,7 млн н.
2. Токио-Иокагама	Ҷопон	29,7 млн н.
3. Бомбей	Ҳинд	27,0 млн н.
4. Калкутта	Ҳинд	26,4 млн н.
5. Ҷакарта	Индонезия	23,6 млн н.
6. Дакка	Банғоладеш	20,7 млн н.
7. Токио	Ҷопон	20,7 млн н.
8. Карочи	Покистон	20,6 млн н.
9. Мадрас	Ҳинд	

ДАВЛАТҶОИ РӢ БА ИНКИШОФ БО НИШОНДИҶАНДАИ БАЛАНДИ ИНКИШОФИ ТАБИИ АҶОЛӢ ДАР СОЛҶОИ 1995–2000

Мамлакат	Афзоиши табий, %	Мамлакат	Афзоиши табий, %
Яман	38	Конго	28
СамалӢ	34	Бенин	28
Нигер	32	Гана	28
Мали	31	Мавритания	28
Конгои Демок	31	Покистон	28
Умон	31	Бутан	28
Афғонистон	30	Ироқ	28
Арабистони СаудӢ	30	Гандурас	28
Иордания	30	Камерун	27
Гватемала	30	Буркина-Фасо	27
Никарагуа	30	Сенегал	27
Мадагаскар	29	Того	27
Уганда	29	Лаос	27

**ДАВЛАТҲОИ АВРУПО, КИ ҲОЛАТИ МАНФИИ
АФЗОИШИ АҲОЛӢ ДОРАД**

Мамлакат	Афзоиши табий, %	Мамлакат	Афзоиши табий, %
Исландия	-1	Шветсия	-3
Швейтсария	-1	Руминия	-3
Юнон	-1	Венгрия	-4
Австрия	-2	Эстония	-4
Италия	-2	Латвия	-5
Чехия	-2	Белоруссия	-5
Словакия	-2	Россия	-6
Литва	-2	Булғория	-7
Олмон	-3	Украина	-7

ДАҲ МАРКАЗИ ҲОҶАГИИ ҶАҲОНӢ (С. 2000)

Марказ	ММД, млрд долл	Ҳисса дар ММД, %
Америкаи Шимоли	10850	22,5
Аврупои Ғарбӣ	9700	20,0
Чин	4900	10,1
Нис Осиё	3650	7,5
Ҷопон	3500	7,2
Ҳиндустон	2020	4,1
ИДМ	2000	4,1
Бразилия	1100	2,3
Давлатҳои халиҷи форс	950	2,0
Мексика	875	1,8

**БАЪЗЕ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МУҲИММИ ИНКИШОФИ
ХОҶАГИИ ҶАҲОН**

Нишондиҳанда	Меъёри ченак	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Истихроҷи нефт	Млн т	525	1060	2270	3000	3100	3600
Истеҳсоли гази табӣӣ	Млрд м ³	200	450	1050	1500	2050	2420
Истихроҷи ангишт	Млн т	1820	2575	2860	3750	4620	4950
Коркарди энергияи электрикӣ	Млрд кВт-с	950	2300	5000	8250	11800	15580
Истихроҷи маъдани оҳан	Млн т	250	500	750	900	965	1060
Гудозиши пӯлод	Млн т	200	350	600	7,5	770	850
Гудозиши алюминий	Млн т	1,5	4,6	10,2	16,1	19,3	25,0
Истеҳсоли матоъҳои пахтагӣ	Млрд м ²	30	40	45	55	77	78
Истеҳсоли ғалладона	Млн т	630	850	1100	1450	1950	2050
Моҳидорӣ ва истеҳроҷӣ маҳсулоти баҳрӣ	Млн т	21	40	69	75	100	130
Дарозии роҳи автомобилгард	Млн км	15,5	17,0	19,7	22,3	26,6	28,0
Муомилоти савдои ҷаҳонӣ	Млрд долл	125	260	650	4050	6980	13000

**ТАҚСИМОТИ ИСТЕҲСОЛИ ҶАҶОНИИ САНОАТ БАЙНИ
ДАВЛАТҶОИ ПЕШҚАДАМ (С. 2000)**

Мамлакат	Маҳсулот млрд долл.	Ба ҳисоби, %	Мамлакат	Маҳсулот млрд долл.	Ба ҳисоби, %
Ҷамағӣ	9740	100,0	Бразилия	200	2,1
ИМА	2025	20,8	Мексика	150	1,5
Чин	1115	11,4	Ҷ. Тайван	150	1,5
Ҷопон	800	8,2	Индонезия	145	1,5
Олмон	625	6,4	Арабистони Саудӣ	145	1,5
Россия	435	4,5	Ҷумҳурии Корея	140	1,4
Франса	335	3,6	Испания	130	1,3
Британияи Кабир	335	3,4	Австрия	95	1,1
Италия	330	3,4	Тайланд	80	1,0
Канада	225	2,3	Малайзия	70	0,9
Ҳиндустон	205	2,1			

**ҶОЙГИРШАВИИ ИНШООТҶОИ МЕРОСИ ҶАҶОНИ ДАР
НОҶИЯҶОИ КАЛОНТАРИНИ ДУНЕ**

Ноҳия	Шумораи иншоот	Ҷиссаи онҳо дар миқдори умумӣ, %
ИДМ	33	4,5
Аврупои хориҷӣ	297	41,8
Осиёи хориҷӣ	151	20,2
Африка	94	12,6
Америкаи Шимоли	31	4,3
Америкаи Лотинӣ	104	14,1
Австралия ва Океания	20	2,5
Ҷамағӣ	730	100,0

СОХТИ ММД ЯК ҚАТОР ДАВЛАТҲОИ ҶАҶОН (С. 2000)

Мамлакат	%		
	Ҳоҷагии қишлоқ	Саноат	Соҳаи хизматрасонӣ
Қувайт	0	45	55
РФГ	1	30	69
Британияи Кабир	1	29	70
Италия	1	32	67
Ҷопон	1	32	67
ИМА	2	25	73
Фаронса	3	25	72
Нидерландҳо	3	27	70
Австрия	3	26	71
АМА	3	48	49
Чехия	4	41	55
Лаҳистон	4	36	60
Канада	4	24	72
Венесуэла	5	36	59
Россия	7	39	54
Бразилия	7	29	64
Литва	8	38	48
Руминия	13	36	51
Украина	14	38	48
Чин	16	51	33
Индонезия	17	47	36
Ҳиндустон	25	27	48
Нигерия	30	45	25
Гана	35	25	40
Камбоҷа	37	20	43
Узбекистон	42	21	37
Уганда	42	19	39
Мали	46	17	37
Ҷабашистон	52	11	37

**ДАҲ ДАВЛАТИ АВВАЛИН ДАРАҶАИ КОРКАРДИ
ЭЛЕКТРОЭНЕРГИЯ ДАР С. 2000**

Мамлакат	Коркард	
	Ҳамагӣ, млрд кВт-с	Ба ҳар сари аҳоли ҳаз. кВт-с
ИМА	3980	14400
Чин	1325	1050
Ҷопон	1080	8500
Россия	875	6050
Канада	585	18900
Олмон	565	6860
Ҳиндустон	550	560
Фаронса	540	9150
Британияи Кабир	370	6250
Бразилия	340	2000

**ДАҲ ДАВЛАТИ АВВАЛИН ДАРАҶАИ ИСТЕҲСОЛИ
АЛЮМИНИЙ ДАР С. 2000**

Мамлакат	Истеҳсол млн т	Мамлакат	Истеҳсол млн т
ИМА	3,8	Бразилия	1,3
Россия	3,1	Норвегия	1,0
Чин	3,0	РАҶ	0,7
Канада	2,4	Олмон	0,6
Австрия	1,8	Ҳиндустон	0,6

**ДАҲ ДАВЛАТИ АВВАЛИНИ ИСТЕҲСОЛКУНАНДАИ НАҲИ
КИМИЁВӢ ДАР С. 2000**

Мамлакат	Истеҳсол, ҳаз. т	Мамлакат	Истеҳсол, ҳаз. т
Чин	7500	Ҷопон	1900
ИМА	4700	Олмон	1900
Ҷ. Тайван	3500	Индонезия	1800
Ҷумҳурии Корея	2900	Италия	1000
Ҳиндустон	2300	Тайланд	800

**ДАҲ ДАВЛАТИ АСОСИИ ИСТЕҲСОЛКУНАНДАИ
МАТОӢИ ПАҲТАГӢ ДАР С. 2000**

Мамлакат	Истеҳсол млн м ²	Мамлакат	Истеҳсол млн м ²
Чин	25,3	Италия	1,0
Ҳиндустон	18,2	Ҷопон	0,8
ИМА	3,7	Ҷ. Тайван	0,8
Россия	1,8	Олмон	0,5
Бразилия	1,1	Фаронса	0,5

**ДАҲ ДАВЛАТИ АСОСИИ ҶАМӢОВАРИИ
ҒАЛЛА ДАР С. 2000**

Мамлакат	ҶамӢоварӣ	
	ҲамагӢ, млн т	Ба сари аҳолӣ, кг
Чин	410	325
ИМА	350	1250
Ҳиндустон	250	250
Россия	85	580
Фаронса	65	1170
Индонезия	60	290
Канада	55	1800
Бразилия	50	290
Олмон	45	550
Аргентина	40	1050

**ДАВЛАТҲОЕ, КИ ТУРИЗМИ БАЙНАЛҲАЛҚИ
БЕШТАР ИНКИШОФ ЁФТААСТ**

Мамлакат	Шумораи сайёҳо, млн нафар	Мамлакат	Шумораи сайёҳо, млн нафар
Фаронса	75,5	Австрия	18,0
ИМА	51,0	Лаҳистон	17,4
Испания	48,2	Венгрия	15,6
Италия	41,2	Юнон	12,5
Британияи Кабир	25,2	Швейтсария	11,4
Россия	21,2	Нидерландҳо	10,2
Мексика	20,6	Малайзия	10,2
Канада	20,4	Тайланд	9,5
Олмон	19,0	Туркия	9,5

ЗАМИМА 2

Корхонаҳои пуриқтидори саноатӣ – заминаи иқтисодиёти мамлакатҳои мутараққӣ

Фатҳи фазои
кайҳон – тақозои
вақт аст

Қор дар
радиқҳои
қайқонӣ дар
мадори Замин
қоидаи
иқтисодии зиёд
медиқад

Робита дар
қаёти имрӯза
нақши бурзуг
дорад

Истихроҷи ангишт ба тарзи кушод

Истгоҳҳои
нефти дар
бахр намуди
муқаррариро
гирфтаанд

Саноати
ҳавопаймосозӣ
роҳҳати асосии
иқтисодиёти
мамлакатҳои
мутараққӣ ҳисоб
мешавад

Дар ин иншооти шинокунанда киштиҳои баҳрӣ сохта мешаванд

Саноати сабук: дар фабрикаи бофандагӣ

Шабакаи
инкишоффтаи
роҳ – кафолати
рушди
иқтисодиёти
мамлакат аст

Қатораҳои
суръатнок –
воқеъияти
ҳақиқии
имрӯз аст

Шоҳроҳҳои
нақлиёти
шаҳрҳои
бузург

Мегалополиси муосир

Аз чап: яке аз
шаҳрҳои сараҳолии
дунё – Ҳонконг;
дар поён – Лондон

Масъалаи инфоскунии муҳити атроф ва дигар масоили экологӣ мавзӯи муҳимми мамлакатҳои мутараққӣ мебошад

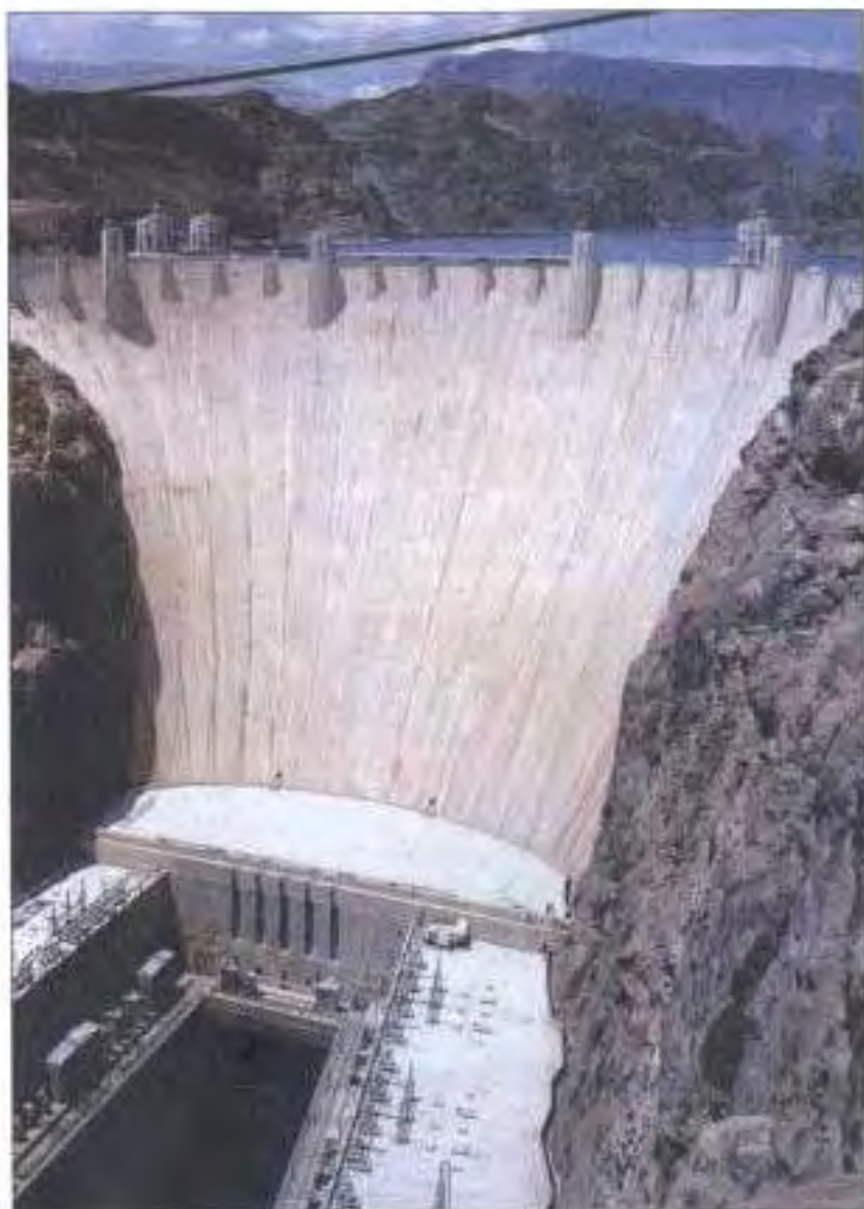
Банки ҳозиразамон: толори гузаронидани амалиёт бо коғазҳои қиматнок

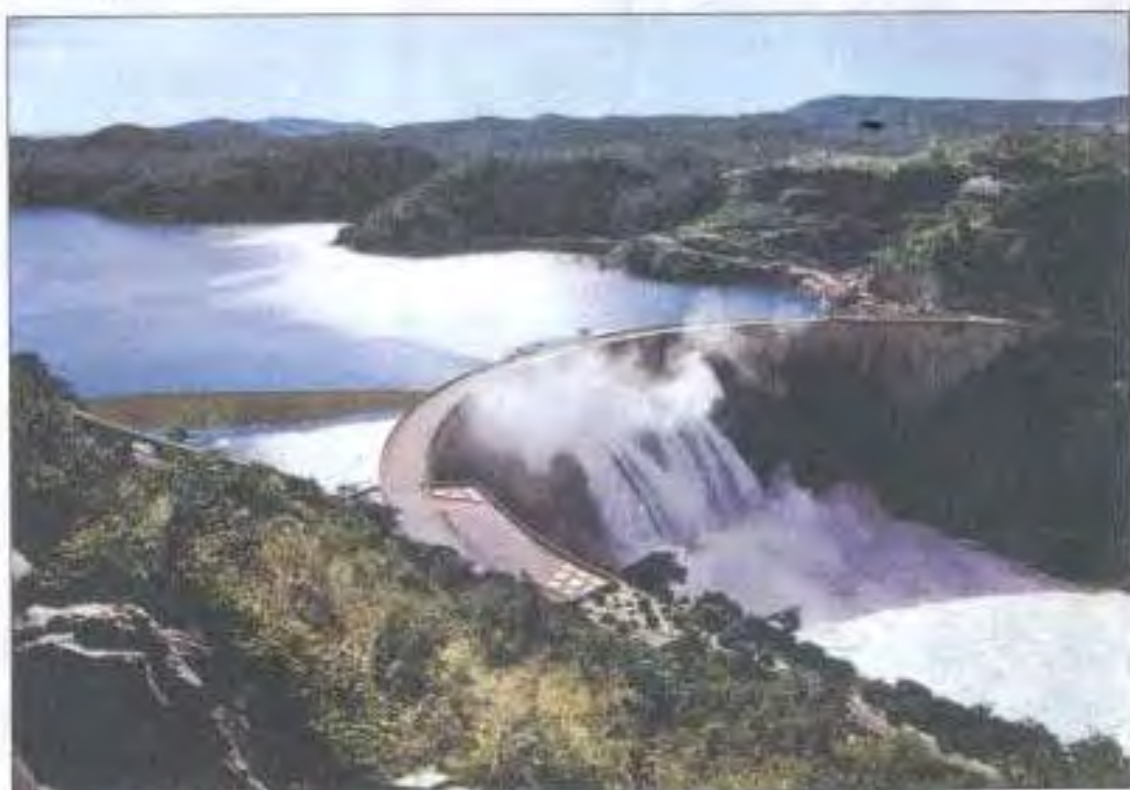

Нерӯгоҳҳои барқии ғайриодӣ:
дар боло ягона мадди
калонтарини дунё дар резишгоҳи
дарёи Ранс (Фаронса);
аз чап – бо истифода
қувваи шамол

Нерӯгоҳҳои
оби барқиро
дар бисёр
мамлакатҳои
дунё дидан
мумкин аст

Ҳосилгундорӣ –
аз ҳама мавсими
сертараддуд

Панирпазӣ – соҳаи
муҳимми саноати
маҳсулотбарорӣ

Дар бозори хоҷагии
қишлоқ

Пахтачинӣ

Манзараи муосир: Осиёби бодӣ дар назди калонтарин
нерӯгоҳи барқии олавӣ

Дар истеҳсолот компютер ва роботҳо одамонро тез-тез иваз
мекунанд. Ин кӯраи маъдангудозӣ дар комбинати металлургии
Ҷопон истеҳсоли металлро бе иштироки одам ба роҳ мемонад

ФЕХРАСТИ АДАБИЁТИ ИЛОВАГӢ ВА ИСТИФОДАШУДА

- Абдуллоев Н. Дидактические основы изучения географии союзной республики в курсе географии СССР (на примере Таджикской ССР). Автореферат. – Душанбе, 1971.
- Барков А.Ч. Вопросы методики и истории географии. – М.: Просвещение, 1961.
- Баранский Н.Н. Исторические обзор учебников географии (1876–1934). – М.: Просвещение, 1954.
- Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. – М.: Просвещение, 1969.
- Баранский Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография. – М.: Просвещение, 1960.
- Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. М.: Просвещение, 1982.
- Забик А.Ч. Методика преподавания экономической географии и зарубежных стран. – М.: Просвещение, 1958.
- Богоявленский Д.П., Менчинская Н.А. Психология усвоения знаний в школе. – М.: Просвещение, 1959.
- Войлошликова Н.Н. Самостоятельная работа учащихся по экономической географии зарубежных стран. – М.: Просвещение, 1981.
- Герасимова Т.П. Воспитание на уроках географии. – М.: Просвещение, 1965.
- Герасимова Т.И., Коринская В.П. Методы и формы организации обучения географии. – М.: Просвещение, 1964.
- Дрига И.И. Кабинеты система в общеобразовательной школе. – 1981.
- Даринский А.В. Методика преподавания географии. – М., Просвещение, 1966.
- Данилов М.А. Процесс обучения в советской школе. – М.: Мучпедгиз, 1961.
- Есипов А.А. Самостоятельная работа учащихся на уроке. – М., 1960.
- Заславский К.И. Карта на уроках географии. – М., 1954.
- Кабанова-Миллер Е.Н. Учебная деятельность и развивающие обучения. – М.: Знание, 1981.
- Кабанова-Миллер Е.Н. Формирование примеров умственной деятельности и умственное развитие учащихся. – М.: Просвещение, 1968.
- Маринская В.А. Методика формирования понятий при изучении курса географии материков. – М.: Педагогика, 1979.
- Коваленская М.М. Самостоятельные работы учащихся по экономической географии СССР. – М.: Просвещение, 1994.
- Карман Т.А. Уроки географии (психологическое основы). – М.: Просвещение, 1968.
- Матрусов И.С. Связь обучения экономической географии СССР и производственный труда учащихся. – М., 1961.
- Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении в обучении. – М.: Просвещение, 1972.
- Махмутов А.М. Теория и практики проблемного обучении. – Казан, 1972.
- Основы дидактики/Под. ред. Д.П. Есипова. – М.: Просвещение, 1968.
- Панчашникова Л.М. Исторических подход при обучении физической географии в школе. – М.: Просвещение, 1969.
- Половинкин А.А. Методика физической географии. – М., 1955.
- Самойлов И.И. Методика обучения экономической географии СССР. – М., 1960.

- Семакин Н.Н. Географических кабинета учебная площадка в школе. – М.: Просвещение, 1973.
- Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. – М.: Просвещение, 1984.
- Скаткин М.Н. Совершенствование протсесса обучения. Проблемы и суждения. – М.: Педагогика, 1971.
- Строев К.Ф. Краеведение. – М.: Просвещение, 1974.
- Шамаев Н.М. Дидактические проблемы применения технических средств обучения в средней школе. – М., 1973.
- Шаповаленко С.Г. Школьное оборудование и кабинетная система – М., 1974.
- Щукина Г.М. Формирование познавательных интересов учащихся в протсессе обучения. – М.: Педагогика. 1972.

АДАБИЁТҲО

- Барномаи география барои синфҳои VI–IX. – Д.с., 2002.
- Максаковский В.П. Научные основы школьной географии. – М., 1982.
- Максаковский В.П. География, 10. – М., 1990.
- Бабурин В.Л., Данышин А.И., Елиховская Л.И.. География российского порубежья: мы и наши соседи. 8–9. – М., 1999.
- Воспитательные аспекты обучения. – М., 1982.
- Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения. – М., 1988.
- Вопросы географии 103. Новое содержание школьной географии. – М., 1977.
- Полав В.П. Средства обучения географии и условия их эффективного использования. – М., 1987.
- География в школе. – 1989, № 2.
- География. – 1993. – №№ 3, 4.
- Кузнецов А.П. География. – М., 1990.
- Дидактика. – М., 1959.
- Основы дидактики. – М., 1967.
- Диалог. Наука и искусство географии: спектр взглядов ученых СССР и США. – М., 1989.
- Зуев Д.Д. Школьный учебник. – М., 1983.
- Европа. Учебное пособие по географии для 8 класса "Briedis". – 2002.
- Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ➤ Д.с., 2003.
- Методика обучения географии в средней школе. – М., 1985.
- Нақшаи таълимии мактабҳои ҳамагонӣ, – Д.с., 2002.
- Болдырев Н.И. Нравственное воспитание школьников//Вопросы теории. – М., 1979.
- Казанский Н.Г., Назарова Т.С. Дидактика (начальные классы). – М., 1978.
- Научные основы построения учебников географии. – М., 1979.
- Основы экологии. – М., 1998.
- Проблемы школьного учебника. – М., 1974, вып. I–II.
- Проблемы школьного учебника. – М., 1980, 1983, 1983, 1987.
- Социальные ресурсы и социальная политика. – М., 1990.
- Формирование представлений и понятий при обучении географии. – М., 1970 (пер. с нем. яз.).
- Бабанский Ю.К., Поташник М.М. Оптимизация протсессей педагогӣ (саволу ҷавоб). – Д.с., 1987.

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА	3
ФАСЛИ I	
ТАВСИФИ УМУМИИ ИҚТИСОДИЮ ГЕОГРАФИИ ҶАҶОН	4
ХАРИТАИ КУНУНИИ СИЁСИИ ҶАҶОН	4
ДАВЛАТҶОИ БА МУНОСИБАТҶОИ НАВИ ИҚТИСОДИЌ ГУЗАРАНДА	9
ХАРИТАИ СИЁСИИ ҶАҶОН БАЪДИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҶОНИЌ	10
БЛОКҶОИ ҶАРБЌ, ҶАМКОРЌ ВА ПАСТ НАМУДАНИ ШИДДАТИ БАЙНАЛҶАЛҚЌ	10
ГЕОГРАФИЯ САРВАТҶОИ ТАБИИИ ҶАҶОН МУҶОФИЗАТИ МУҶИТИ ЗИСТ	14
МАФҶУМИ МУҶИТИ ГЕОГРАФЌ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ҶАЪТИ ҶАМЪИЯТ	14
МАВҶЕИ ЗАҶИРАҶОИ ТАБИЌ ДАР ҶАЪТИ ҶАМЪИЯТ	15
САРВАТҶОИ ТАБИИИ ҶАҶОН ВА ҶОЌГИРШАВИИ ОНҶО	17
ЗАҶИРАҶОИ АШЪИ МИНЕРАЛЌ	18
ЗАҶИРАҶОИ ЗАМИНЌ	22
ЗАҶИРАҶОИ ОБ	25
ЗАҶИРАҶОИ ҶАНГАЛ	28
ЗАҶИРАИ САРВАТҶОИ УҶЕНУСИ ҶАҶОНИЌ	31
ЗАҶИРАИ САРВАТҶОИ ИҚЛИМЌ ВА КАЙҶОНИЌ	33
ЗАҶИРАҶОИ РЕКРЕАТСИОНИЌ	34
ИФЛОСШАВИИ ТАБИАТ ВА МАСЪАЛАҶОИ ҶИФЗИ МУҶИТИ ЗИСТ	36
ГЕОГРАФИЯИ АҶОЛИИ ҶАҶОН	40
СИЁСАТИ ДЕМОГРАФЌ	44
ҶАЙАТИ ҶИНСИ ВА СИННУ СОЛИИ АҶОЛЌ	45
ҶАЙАТИ СИНФЌ, МИЛЛЌ ВА НАҶОДИЌ	47
МАСЪАЛАҶОИ МИЛЛЌ ВА ҶАЛЛИ ОНҶО	49
ҶАЙАТИ ДИНЌ	50
ДИН ВА ТАМАДДУНИ ҶАҶОНИЌ	52
ҶОЌГИРШАВИИ АҶОЛЌ	53
АҶОЛИИ ШАҶР ВА ДЕҶОТ	54
МАФҶУМИ УРБАНИЗАТСИЯ	55
АҶОЛИИ ДЕҶОТ	56
ҶИҶРАТИ (МИГРАТСИЯИ) БАЙНАЛҶАЛҚЌИИ АҶОЛЌ	58
ГЕОГРАФИЯИ ҶОҶАГИИ ҶАҶОНИЌ	60
ҶОҶАГИИ ҶАҶОНИЌ, МАРҶАЛАҶОИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ОН	60

ТАҚСИМОТИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ГЕОГРАФИИ МЕҲНАТ ВА ИНТЕГРАТСИЯИ (ҲАМГИРОИИ) ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ	61
ИНТЕГРАТСИЯИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ	63
ХОҶАГИИ ҶАҶОН ДАР ДАВРАИ ИНҚИЛОБИ ИЛМИЮ ТЕХНИКӢ	64
СОҶАҶОИ ХОҶАГИИ ҶАҶОН	69
ГЕОГРАФИЯИ СОҶАҶОИ САНОАТ	70
САНОАТИ СӢЗИШВОРӢ-ЭНЕРГЕТИКӢ	70
САНОАТИ НЕФТ	71
САНОАТИ ГАЗ	72
САНОАТИ АНГИШТ	72
САНОАТИ МАСНУОТБАРОРӢ	75
САНОАТИ МЕТАЛЛУРГИЯ	75
МОШИНСОЗӢ	76
САНОАТИ ХИМИЯ	77
САНОАТИ САБУК	78
САНОАТ ВА МУҶИТИ АТРОФ	78
КИШОВАРЗӢ	80
ЗИРОАТЧИГӢ	81
РАСТАНИҶОИ ҒАЙРИХӢРОКА	83
ЧОРВОДОРӢ	83
ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ВА МУҶИТИ АТРОФ	84
НАҚЛИЁТ ВА РОБИТАҶОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА	85
НАҚЛИЁТИ ХУШКИГАРД	87
НАҚЛИЁТИ ОБӢ	87
НАҚЛИЁТИ ҶАВОӢ	88
НАҚЛИЁТ ВА МУҶИТИ АТРОФ	89
АЛОҚАҶОИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ	90
МАСЪАЛАҶОИ УМУМИҶАҶОНИИ ИНСОНИЯТ	92
ФАСЛИ II	
ТАВСИФИ МАМЛАКАТҶОИ ҶАҶОН. АВРУПО	99
МАМЛАКАТҶОИ АВРУПО ДАР ХАРИТАИ ҶАҶОН	99
АҶОЛӢ	101
ХОҶАГӢ	102
КИШОВАРЗӢ	103
НАҚЛИЁТ	104
АЛОҚАҶОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА	105
МАМЛАКАТҶОИ МУТАРАҚҚИИ АВРУПОИ ҒАРБӢ	106
НАҚЛИЁТ	110

ҚУМҲУРИИ ФЕДЕРАТИВИИ ОЛМОН	113
АНГЛИЯ	119
ФАРОНСА	125
ИТАЛИЯ	131
МАМЛАКАТҲОИ ХУРДИ АВРУПО	137
МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШАРҚӢ	140
ТАВСИФИ МУХТАСАРИ МАМЛАКАТҲОИ АЛОҲИДА	150
РОССИЯ	150
УКРАИНА	156
БЕЛОРУССИЯ	159
МОЛДОВА	162
ЭСТОНИЯ	163
ЛАТВИЯ	164
ЛИТВА	165
ФАСЛИ III	
ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ ҚАҲОН ОСИЁ	167
МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ	167
САРВАТҲОИ ТАБИӢ ВА ИМКОНΙΑТИ ИСТИФОДАИ ОН	170
АҲОЛӢ ВА ХОЧАГӢ	172
ТАВСИФИ УМУМИИ ХОЧАГӢ	175
ТАФОВУТИ ДОХИЛӢ, ИҚТИСОДИЮ ГЕОГРАФӢ	179
ОСИЁИ ШАРҚӢ	180
ОСИЁИ ҚАНУБӢ	180
ОСИЁИ ҚАНУБУ ҒАРБӢ	181
ОСИЁИ ҚАНУБУ ШАРҚӢ	183
ҚИСМИ ОСИЁИИ СОБИҚ ИТТИФОҚИ ШӢРАВИ	184
ПАСИКАВКАЗ	184
ҚАЗОҚИСТОН	185
ОСИЁИ МАРКАЗӢ	185
ХАРИТАИ СИЁСИИ ОСИЁ	187
НАМУНАҲОИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИӢ ВА ИҚТИМОӢ	188
ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ АЛОҲИДАИ ОСИЁИ	
МАРКАЗӢ, ШАРҚӢ, ҚАНУБӢ, ҚАНУБУ ҒАРБӢ ВА	
ҚАНУБУ ШАРҚӢ	190
ҚУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ЧИН	190
ҚОПОН	196
ОЗАРБОЙҶОН	200
ГУРҶИСТОН	203
АРМАНИСТОН	206

ҚАЗОҚИСТОН	209
ЎЗБЕКИСТОН	213
ТУРКМАНИСТОН	217
ТОҶИКИСТОН	220
ҚИРҒИЗИСТОН	227
ҲИНДУСТОН	230
ИНДОНЕЗИЯ	236
ПОКИСТОН (ҶУМҲУРИИ ИСЛОМӢ)	240
АФҒОНИСТОН	243
ЭРОН	247
ТУРКИЯ	251
АРАБИСТОНИ САУДИ	256
ФАСЛИ IV.	
АВСТРАЛИЯ ВА АФРИКА	260
ИТТИФОҚИ АВСТРАЛИЯ	260
АФРИКА	264
ҶУМҲУРИИ МИСРИ АРАБ	277
ФАСЛИ V.	
АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ	281
ИОЛАТИ МУТАҲИДАИ АМЕРИКА	281
КАНАДА	291
АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ	296
БРАЗИЛИЯ	304
МЕКСИКА	307
КУБА	310
ФАСЛИ VI.	
МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ УМУМИҶАҲОНӢ	313
ЗАМИМА 1	320
ЗАМИМА 2	333
ФЕҲРАСТИ АДАБИЁТИ ИЛОВАҒӢ ВА ИСТИФОДАШУДА	346
АДАБИЁТҲО	347

Қисман чадвалу нақшаҳои дар китоби дарсӣ мазкур истифодашуда аз сарчашмаҳои гуногун, аз ҷумла аз китоби дарсӣ муаллифон Максаковский В.П., Кузнецов А.П., Гладкий Ю.Н., Лавров С.Б., Бабурий В.Л. ва дигарон гирифта шудааст.

Х. Муҳаббатов, М. Раҳимов, Ш. Ғафоров

**ГЕОГРАФИЯИ
ИҚТИСОДИ
ВА ИҶТИМОИИ ҶАҲОН**

Китоби дарсӣ барои синфи 9

Гурӯҳи нашрӣ:

Мухаррир Д. Алифбеков

Мусаххех Б. Мирзоев

Дизайн ва ороиш М. Муродов

Мухаррири техникӣ Д. Қурбонов

Ҷопи компютерӣ М. Боева

Саҳифабанд А. Муродов

© Хазинаи хайрияи «Сарпараст», 2006

Литсензияи № 049

Ба ҷопаш 15.04.2006 имзо шуд.

Андозан коғаз 60x90 1/16 Коғазӣ офсетӣ.

Гарнитурани Times New Roman Tj. Ҷопи офсетӣ.

Ҳаҷм 22 ҷузъи ҷопи асли.

Адади нашр 130 000

Фармони рақами 16467.

Опечатано в ОАО «Саратовский полиграфический комбинат»
410004, г. Саратов, ул. Чернышевского, 59.